

AKADEMİK DERGİSİ

ANKARA 2019 (ARALIK) - Sayı: 7 - s. 49-88

Gönderilme Tarihi: 15.02.2019, Kabul Tarihi: 15.03.2019

■
**2010-2019 YILLARI ARASINDA
TÜRKÇE ÇEVİRİLERİ YAYINLANAN
İŞÂRÎ TEFSİRLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹**

An Evaluation on Published Ishari Tafsir Translations Between The Years 2010-2019

Doç. Dr.

MAHMUD ESAD ERKAYA

Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0003-3981-4688

esaderkaya@hotmail.com

¹ Bu makale Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi BAP birimi bünyesinde yürütülen 07/2019-02 nolu bilimsel araştırma projesi kapsamında desteklenmiştir.

Öz

İşârî tefsirler sûfîlerin Kur'ân-ı Kerîm'e dair açıklama ve yorumlarını içeren kaynaklardır. Bu eserlerin ilk örneklerinde, daha çok belirli âyetler tasavvufî bakış açısıyla yorumlanmıştır. Daha sonraki asırlarda ise Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının zâhir anlamı ile birlikte işârî yönünü de ele alarak tefsir eden işârî tefsirler ortaya çıkmıştır. Söz konusu eserler, geniş halk kitlelerinin istifadesi gayesiyle günümüzde Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda özellikle 2010 yılı sonrası *İbn Atâ Tefsiri*, *Letâifü'l-işârât*, *Geylânî Tefsiri*, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, *el-Bahrü'l-medîd* ve *Rûhu'l-beyân* tefsirlerinin çevirisi yapıp neşredilmiştir. Bunlardan *İbn Atâ Tefsiri* ve *Letâifü'l-işârât* haricindekiler Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını zâhir mânaları ile birlikte tefsir etmeleri itibariyle her kesimden okuyucunun faydalanabileceği bir muhtevayı haizdir. Bu ikisinde ise işârî yorumların hâkim olduğu ve muhtevaları ile sonraki asırlarda telif edilen tefsirlere kaynaklık teşkil ettikleri görülmektedir. Ne var ki âyetlerin zâhirî anlamları konusunda bilgisi olmayan kimselerin yalnızca işârî yorumlara yer veren eserlerden istifade imkânını çok sınırlıdır.

Bu makalede 2010 ile 2019 yılları arasında Türkçeye kazandırılan ve halen kitabevlerinden temin edilebilecek işârî tefsir çevirileri ele alınmıştır. Söz konusu tefsirler metodları itibariyle tanıtilip örnek bir âyet özelinde karşılaştırılacak ve bu tefsirlerden hangi yönleri ile istifade edilebileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İbn Atâ Tefsiri*, *Letâifü'l-işârât*, *Geylânî Tefsiri*, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, *el-Bahrü'l-medîd*, *Rûhu'l-beyân*.

Abstract

Ish'ârî' Tafsirs are the sources which included commentaries and interpretations of Sufis about the Qur'an. The first examples of these works interpreted specific verses of the Qur'an with a mystical view. In later centuries, Ish'ârî' tafsirs occurred the interpretation of all verses of the Qur'an with both outer (dhahir), and hidden (al-baatin) meanings. These works have been translated into Turkish for the readers. In this context, especially after 2010, *Tafsir Ibn Ata*, *Letai-fu'l-isharat*, *Tafsir al-Geylani*, *el-Fevatihul-ilahiyye*, *el-Bahrul-medid* and *Ruhu'l-beyan* were translated, and published. These are interpretations of all verses of the Qur'an with dhahir meanings except the *Tafsir Ibn Ata*, and *Letai-fu'l-isharat*. In this respect, these address to readers from all strata. Hidden interpretations are predominant in the *Tafsir Ibn Ata* and *Letai-fu'l-isharat*, and these books are the source for the works written in later centuries. This article will focus on the translation of the ish'ârî' tafsir into Turkish from 2010 to 2019. These books will be introduced with methods, will be compared with an example of a special verse, and will be focused on which way beneficial for readers.

Keywords: *Tafsir Ibn Ata*, *Letai-fu'l-isharat*, *Tafsir al-Geylani*, *al-Fevatihul-ilahiyye*, *al-Bahrul-medid*, and *Ruhu'l-beyan*.

Giriş

Tasavvuf, gerek akademisyenlerin gerekse ilme merak duyan toplumun çeşitli kesimlerinden insanların yoğun ilgi duyduğu bir alandır. Ne var ki tasavvuf literatürünün büyük bir bölümü Arapça ve Farsça yazılmış eserlerden müteşekkildir. Dolayısıyla söz konusu dillere vâkıf olmayan Türk araştırmacıların bunlardan istifadesi zorlaşmaktadır. Bu eserlere erişimi kolaylaştırma gayesiyle son yıllarda temel tasavvuf kaynaklarının tercümesi yolunda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Tasavvuf sahasındaki tercüme faaliyetlerinin ürün verdiği alanlardan birisini de hiç şüphesiz işârî tefsir çevirileri oluşturmaktadır.

Tasavvuf ehlinin Kur’ân-ı Kerîm’e dair birikimlerini aktaran tasavvufî içerikli tefsirler günümüzde işârî tefsir olarak anılmaktadır. İşâret, sözlükte “üstü kapalı söz, nasihat, delalet, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma ve bir nesneyi gösterme” anlamlarını taşımaktadır.² Tasavvuf istilahlı olarak ise “ibare ile anlatılamayan, yalnızca ilham ve keşf gibi yollarla ulaşılan bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli mânâ” anlamına gelmektedir.³ Bu tanıma göre ilk bakışta Kur’ân âyetlerinden çıkartılacak mânadan ziyade ibarenin delalet ettiği ikinci bir mânanın işârî anlam olduğu görülmektedir. İşârî yorum ise “Kur’ân’ın esrârı ve incelikleri konusunda uzmanlık sahibi olmuş tasavvuf erbabının ilâhî ilham ile kalplerinde doğan işâretlere dayanarak yaptıkları yorumlardır.”⁴ İçerisinde bu türden işârî mânalara dair açıklamalar bulunan tefsirlere genel olarak işârî tefsir adı verilmektedir. Bu tefsirlerin bazıları ilk âyetinden son âyetine kadar Kur’ân-ı Kerîm’in

² Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, haz. Abdülhamid Hindâvî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 365; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sıhah tâcü’l-luga ve sıhah’l-Arabiyye*, haz. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1979, s. 704.

³ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *DİA*, c. 23, s. 424; Mahmud Esad Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Ankara: Otto, 2017, s. 35.

⁴ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s. 19; Mahmud Esad Erkaya, “Tasavvuf Kavramlarının İstinbâtı Bağlamında İşâret İlmi”, *2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017)*, ed. Hayrullah Kahya, İstanbul: İBAD, 2017, s. 317; Yunus Emre Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir Mâhiyeti, Meşrûiyeti, Bâtınî Yorumdan Farkı*, İnsan Yay., 2013, s. 38; Ekrem Demirli, “Kuşeyrî’den İbnü’l-Arabî’ye İşârî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşârî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur’ân-ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013), s. 123.

tamamını açıklayan eserler, bazıları ise yalnızca belirli âyetlerin açıklamalarına yer veren kaynaklardır. Yine bu eserlerde kimi zaman diğ̃er rivâyet ve dirâyet tefsirlerinde görülebileceği gibi zâhirî anlama dair uzun açıklama ve yorumlara yer verilmiş, kimi zaman ise yalnızca işârî teviller üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan işârî tefsir olarak adlandırılan bu eserlerin farklı usulleri takip ettikleri görülmektedir. Her ne kadar sûfiler, söz konusu yorumları işâret, hakikat, latîfe ve sır gibi kavramlarla ifâde etmiş fakat işârî tefsir adını vermemiş olsalar da zamanla onların eserleri işârî tefsirler olarak anılır olmuştur.⁵ Bunda söz konusu eserlerin yalnızca işârî mânaya değil, aynı zamanda zâhirî mânaya ve buna dair rivayetlere de yer vermelerinin etkisi büyük olmalıdır. Kendilerinden önceki eserlerdeki tefsir birikimlerini de aktardıkları görülen bu tefsirler, gerek âyetlerin zâhirî gerekse bâtınî mânalarına dair ihtiva ettikleri izahlar ile Kur'ân'ı anlama ve yorumlama hususunda İslâm kültür ve medeniyetine orijinal katkılar sağlamışlardır.

İşârî tefsir bağlamında değerlendirilen eserlerden bazıları günümüzde Türkçeye tercüme edilerek ilgililerin istifadesine sunulmuştur. Bu makalede son yıllarda Türkçeye kazandırılan ve halen kitabevrinden temin edilebilecek olan işârî tefsir çevirileri üzerinde durulacaktır. Söz konusu tefsirlerin genel özellikleri, müellifleri, tasavvufî tefsirler içerisindeki yerleri ve izledikleri metotlar incelenerek çevirilerin tasavvuf araştırmalarına olan katkısı tetkik edilecektir. Bunun yanında özellikle tasavvuf çalışmalarına yeni başlayan araştırmacıların bu tefsirlerden hangi yönleriyle istifade edebilecekleri ve söz konusu tefsirlerin niçin okunması gerektiği hususu irdelenecektir.

1. Tefsirler

1.1. İbn Atâ Tefsiri

İbn Atâ Tefsiri, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ' el-Edemî'ye (ö. 309/922) nisbet edilen işârî tefsirdir. Günümüze tam olarak ulaşmayan bu eser, Sülemî'nin *Hakaiku't-tefsir*'indeki İbn

⁵ Bkz. Sami Kılınçlı, "İşârî Te'vil ve Kuşeyrî'nin Cihad ve Kıtal Ayetlerini Yorumlama Yöntemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2017), s. 120.

Atâ'ya ait yorumların Paul Nwyia tarafından *en-Nusûsu's-sûfiyye gayri menşûre* adlı eseri içerisinde derlenmesi ile teşekkül etmiştir. Söz konusu tefsirin çevirisi, *Gönül Gözüyle Kur'an, İbn Atâ Tefsiri* adlı eser içerisinde İbn Atâ'nın hayatı, eserleri ve tefsirine dair değerlendirmeler ile birlikte Betül Gürer⁶ tarafından 2018 yılında (ikinci baskı) H Yayınlarınca neşredilmiştir.⁷

Hayatı hakkında çok fazla malumat bulunmayan İbn Atâ'nın ömrünün büyük bölümünü Bağdat'ta geçirdiği bilinmektedir. Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) dostlarından biri olan İbn Atâ, onun idamına karşı çıkmış, bunun için de zındıklıkla suçlanmış ve vezirin haksızlıklarına karşı dik duruş sergilemesi dolayısıyla işkence edilerek öldürülmüş bir sûfidir. Hallâc'ın hapiste olduğu dönemde, *Kitâbü't-tevâsîn* adlı eserini gizlice dışarı çıkartıp günümüze ulaşmasını sağlayan İbn Atâ, Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi sûfilerle de görüşmüştür. Tasavvufî kişiliğinin yanında muhaddis ve müfessir olarak anılması onun ilmî konulara vukûfiyetinin de bir göstergesi olmuştur.⁸

Günümüze eserleri ulaşmayan İbn Atâ'nın, elimizdeki derleme tefsirinde Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fil, Kureys, Leheb, Felak ve Nâs sûrelerine dair hiçbir açıklama yer almamakta, bunların dışındaki sûrelerin ise ancak bazı âyetlerine dair yorumlar bulunmaktadır. Toplamda 727 âyetin tefsirinin yer aldığı eser, İbn Atâ'nın Kur'an'ın tamamını muhtevi tefsirine⁹ dair fikir vermesi açısından önemlidir.

İbn Atâ'nın sözlerinin rivayet edilmesi ile oluşan tefsir, müellifin kaleminden çıkmamıştır. Umumiyetle bir veya birkaç cümleden oluştuğu görülen açıklamaların âyetin zâhirinden ziyâde işârî anlamlarına yöneldiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yeri geldikçe âyet açıklamalarında diğer âyet ve hadislerle de atıfta bulunduğu görülmektedir. Tefsirde, âyetlerin umumiyetle ibadet ve ahlâk bağlamında

⁶ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

⁷ Betül Gürer, *Gönül Gözüyle Kur'an, İbn Atâ Tefsiri*, H Yayınları, İstanbul 2018.

⁸ Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, c. 19, s. 336; Gürer, *Gönül Gözüyle Kur'an, İbn Atâ Tefsiri*, 24-40.

⁹ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üms (Evlîya Menkıbeleri)*, haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara, çev. Lâmiî Çelebi, Pinhan, İstanbul 2011, s. 270.

yorumlandığı ve bâtını, mâsivâdan temizleyerek Allah'tan gayrisıyla meşgul olmamak, amellere karşılık beklememek gibi zühd ve güzel ahlâka dair hususların üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. İbn Atâ'nın tefsiri, bâtını arındırma, nefsi terbiye etme, dünyevileşmekten uzaklaşma ve Allah'a yakınlaşmayı teşvik eden mesajlarıyla günümüz insanı için rehberlik edecek muhteşem haizdir.

1.2. *Letâifü'l-işârât*

Letâifü'l-işârât, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) ait işârî tefsirdir. Mehmet Yalar'ın¹⁰ tercüme ettiği bu tefsir, İlk Harf Yayınevi tarafından 2012 yılında altı cilt halinde eserin üzerinde yazdığı şekliyle "Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Letâifü'l İşârât" adıyla yayınlanmıştır.

Kuşeyrî, 376/986 yılında İran'ın Türkmenistan sınırı yakınlarındaki Üstüvâ beldesinde dünyaya gelmiş, ilk eğitimini, babasının vefatı üzere kendisini himaye eden Ebü'l-Kasım el-Yemânî'den aldıktan sonra Nîşâbur'a gitmiştir. Burada bir taraftan Şâfiî fıkhi, kelâm ilmi ve muhtelif muhaddislerden hadis ilmini tahsil eden Kuşeyrî, belirli bir ilmî seviyeye ulaştıktan sonra sohbetlerinden etkilendiği Ebû Ali ed-Dekkâk'a (ö. 405/1015) intisab etmiş, yıllarca yanında kaldıktan sonra kızıyla da evlenmiştir. Dekkâk'ın vefatının ardından Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'ye (ö. 412/1021) intisab eden Kuşeyrî, bir taraftan da etrafında toplanan pek çok öğrencinin itibar ettiği bir sûfi olmuş; bunun yanında geniş halk kitlelerinin de saygı gösterdiği bir kimse haline gelmiştir. *Letâifü'l-işârât*'ın haricinde *et-Tefsîrü'l-kebîr* adlı bir eserinden söz edilen Kuşeyrî'nin en meşhur eseri *er-Risâle*'si olup asırlarca tasavvuf ve ahlâk kitabı olarak okutulmuştur. Çeşitli ilim dallarında geniş bilgiye sahip olan Kuşeyrî, söz konusu eserleri dolayısıyla daha çok tasavvufî yönüyle tanınmıştır.¹¹

Letâifü'l-işârât, Kuşeyrî'nin Kur'an-ı Kerim'in bazı âyetleri hakkında yapmış olduğu işârî yorumları ihtivâ etmekte olup, Kur'an'ın

¹⁰ Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹¹ Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *DİA*, c. 26, s. 473-474.

tamamını kapsamamaktadır. Kuşeyrî, eseri yazış gayesini şöyle açıklamaktadır:

“Bu kitabımız, marifet ehlinin dilinden Kur’an’ın zor ulaşılan bazı işâretlerini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Söz konusu işâretler, ya söylediklerinin anlamlarına ya da prensipleriyle ilgili meselelere ilişkindir. Biz bu kitapta okuyucuyu usandırma endişesiyle işaret sayısını az miktarda tutmaya özen gösterdik. Bunu, lütuf ve keremiyle sonumuzu hayırlı kılması için, Allah’tan nimetinin bereketlerini dileyerek, güçsüzlüğümüzü itiraf ederek, hata ve yanılığdan korunmaya çalışarak, söz ve davranışın en doğrusunu gözeterek yaptık.”¹²

Bu sözlerden Kuşeyrî’nin eseri yazarken, okuyucuyu usandırmama düşüncesiyle âyetlerin işârî yorumlarına muhtasar olarak yer verdiği anlaşılmaktadır. Kuşeyrî, tefsirinde çoğu zaman âyetlerin zâhir mânasına dair bazı açıklamalar yaptıktan sonra işârî yorumlarda bulunmuştur. Bu yorumların bir kısmı Kuşeyrî’ye ait olmakla birlikte bunun yanında diğer sûfîlerin yorumlarına da yer verilmiştir. Kuşeyrî, diğer sûfîlere ait işârî yorumları (و يقال) “deniliyor ki” ifadesi ile anonim olarak nakletmiş, riayet zinciri veya sûfînin ismini zikretmemiştir. Yeri geldikçe konu ile ilgili şiihlere de yer veren Kuşeyrî, her sûrenin başındaki besmeleye sûrenin içeriğine uygun olacak şekilde ayrı bir anlam vermekte, âyetlerin tefsirinde hadislere ve sebab-i nüzule dair rivayetlere de değinmektedir. Gerektiğinde farklı kıraatlara değinerek onlara dair işârî yorumlardan da söz etmektedir. Zaman zaman âyetlerdeki muhtelif kelimelerin sözlük anlamları ve cümledeki irablarına yönelik açıklamalarda da bulunan Kuşeyrî, ahkâma âyetlerinde fikhî izahların yanında işârî yorumlara da değinmektedir. Eserde çok sayıda mecazlı ve teşbihli ifadelerin kullanılmış olması ve tasavvuf ıstılahlarını içeren açıklama ve yorumların yoğunluğu ise metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.¹³

Letâifü’l-îşârât’ın çevirisinde, eser üzerinde mastır ve doktora çalışması yapan Dr. İbrahim Besyûnî’nin, bu çalışmalarının ürünü olan

¹² Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü’l-îşârât*, haz. Ersan Güngör, trc.: Mehmet Yalar, İlk Harf Yay., İstanbul 2012, c. 1, s. 17.

¹³ Kuşeyrî’nin tefsir metodu ile ilgili bkz. Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 100; Abdülbaki Turan, “Kuşeyri ve “Letâifü’l-İşârât” İsimli Tefsiri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1991).

tahkikli, takdimli ve açıklayıcı dipnotlar içeren baskısı esas alınmıştır. Tercümede lafza bağlılıktan ziyade müellifin meramının doğru ve yeterli aktarımına dikkat edilmiştir. Ayrıca âyetlerin numaraları ve hadislerin tahrirci eklenmiştir. Eserin orijinalinde tefsiri yapılmadığı için yer almayan âyetlerin mealleri de çeviriye eklenmiştir. Şiirler, şiir üslûbu korunarak tercüme edilmiştir. Eserde âyetlerin önce Arapça metinleri, ardından kırmızı renkli meali yazıldıktan sonra tefsire geçilmiştir. Metin içerisinde ise tefsiri yapılan âyetin ilgili kısmının Arapçası, parantez içerisinde kırmızı renkte verilmiştir. Metin içerisinde renklerin kullanılması ve ayrıca her bir sayfanın pembe kenarlık ve çerçeve içerisine alınmış olması, eserin tasarımını klasik tefsir kaynaklarından ayırmaktadır. Sayfaların üst bilgi bölümünde sol tarafta tefsirin isminin, sağ tarafta ise sûre adının yer aldığı görülmektedir. Ne var ki bu bölümde âyet numaralarının bulunmayışı okunmak istenen âyetleri aramak için sayfa içerisine bakmayı gerektirmekte, bu da kullanımı güçleştirmektedir.

Letâifü'l-işârât, âyetlerin işârî mânalarına ulaştırılan kısa ve özlü bir tefsir olması bakımından önemli bir kaynaktır. Fakat buradaki yorumların zâhir anlamdan bağımsız değerlendirilmemesi gerektiği, sûfilerin üzerinde önemle durduğu bir mevzudur.

1.3. *Geylânî Tefsiri*

Geylânî Tefsiri, Abdülkadir-i Geylânî'ye (ö. 561/1165) nisbet edilen işârî tefsirdir. Dilâver Güre'r'in¹⁴ koordinesindeki bir akademik heyetin¹⁵ tercüme ettiği bu tefsir Geylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi tarafından altı cilt halinde 2016 yılında (üçüncü baskı) *Geylânî Tefsiri* adıyla yayınlanmıştır.

¹⁴ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹⁵ 1. Cilt: Dilâver Güre'r ve Ahmet Yılmaz. 2. Cilt: Ahmet Yılmaz, Mustafa Çakmaklıoğlu, Osman Nuri Küçük, Dilâver Güre'r ve İbrahim Işıtan. 3. Cilt: İbrahim Işıtan, Ali Çoban, Betül Güçlü, Osman Nuri Küçük, Ahmet Yılmaz, Mustafa Çakmaklıoğlu ve Dilâver Güre'r. 4. Cilt: İbrahim Işıtan, Ahmet Yılmaz, Osman Nuri Küçük, Dilâver Güre'r ve Mustafa Çakmaklıoğlu. 5. Cilt: Tahir Uluç, Ahmet Yılmaz, İbrahim Işıtan, Mustafa Çakmaklıoğlu, Osman Nuri Küçük ve Dilâver Güre'r. 6. Cilt: Ahmet Yılmaz, Abdülaziz Ceylani, Tahir Uluç, Fadıl Geylani, İbrahim Işıtan, Mustafa Çakmaklıoğlu, Osman Nuri Küçük ve Dilâver Güre'r.

Abdülkadir-i Geylânî, Hazar denizinin güneybatısındaki Gılân'da dünyaya gelmiş, 488/1095 yılında on sekiz yaşlarında ilim tahsili için bir kabileye katılıp Bağdat'a gitmiştir.¹⁶ Bağdat'ta Nizamiye Medresesinde öğrenimine başlayan Geylânî, başta fıkıh olmak üzere edebiyat, akaid ve hadis gibi ilimleri muhtelif hocalardan tahsil etmiştir. Bu süreçte bir taraftan ilim tahsil ederken, diğer taraftan da tasavvufî çevrelerle irtibatlı olmuş ve nihayetinde 513/1119 yılında tanışıp sohbetlerine katıldığı ilk şeyhi Ebü'l-Hayr Hammâd b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girmiştir. Yirmi beş yıl süren inzivâ hayatının ardından sohbet ve irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Aynı zamanda Hanbelî âlimi olan Geylânî, Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁷ Yüzlerce eseri olduğu belirtilen Geylânî'ye nisbet edilen eserlerden birisi de işârî yorumları içeren bu tefsirdir.

Söz konusu tefsirin Abdülkadir-i Geylânî'ye aidiyeti konusunda bazı tereddütler de bulunmaktadır. Her şeyden önce mukaddimesinde eserin adı *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtîhu'l-gaybiyye el-mûdihatü li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkaniyye* olarak geçmektedir.¹⁸ Kaynaklarda Abdülkadir-i Geylânî'ye ait böyle bir eser yer almakta, söz konusu eser, Ni'metullah b. Mahmûd en-Nahcivânî'ye (ö. 920/1514) nisbet edilmektedir. Öte yandan her iki eser karşılaştırıldığında yüzde seksen oranında aynı muhtevaya sahip oldukları görülmektedir. Nahcivânî'nin tefsirinin 901 yılına ait müellif nüshası Topkapı Sarayı'nda mevcuttur. Geylânî'ye nisbet edilen tefsirin ise en erken nüshası 1275 yılına aittir. Bu durum Nahcivânî'nin kendi adının bulunduğu nüshanın ona nisbetinin daha muteber olduğunu göstermektedir. Ayrıca Geylânî'ye nisbet edilen bu eserde vefatından sonra ortaya çıkan vahdet-i vücûd fikrine dair kavramların yer alması ve yine kendisinden sonra yaşamış İbn Arabî'ye (ö. 638/1240)

¹⁶ Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, haz. Şu'ayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988, c. 20, s. 443; Câmî, *Evlîya Menkıbeleri*, s. 681; Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, c. 1, s. 234.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 20, s. 441; Dilâver Güre, *Abdülkâdir Geylânî - Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 64.

¹⁸ Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir-i Geylânî, *Geylânî Tefsiri*, haz. Dilâver Güre, trc.: Dilâver Güre, v.d., İstanbul: Geylanî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, 2016, c. 1, s. 36.

ait *Füsûsu'l-hikem*'den nakiller bulunması eserin Geylânî'ye değil Nahcivânî'ye nisbetini kuvvetlendirmektedir.¹⁹

Her ne kadar Geylânî'ye ait olmadığı söylenebilirse de gerek eserdeki tasavvufî yorumların orijinalliği gerekse akademik bir heyet tarafından tercüme edilmiş olması eserin işârî tefsir çevirileri arasında değerlendirmemizi zorunlu kılmaktadır. Eser altı cilt halinde tercüme edilmiş, ilk cildin başında Abdülkadir-i Geylânî'nin hayatı, eserleri, tarikâtı ve eseri tahkik eden Fadıl Geylânî hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra eserin genel olarak tanıtılmasının ardından kısa bir mukaddime ile tefsire geçilmiştir.

Tefsirde her sûrenin başında bir giriş bölümü bulunmaktadır. Bu bölümün akabinde tıpkı *Letâifü'l-işârât*'da olduğu gibi her sûrenin içeriğine uygun şekilde besmele tefsirinden sonra bazen kelime kelime bazen de âyet âyet açıklamalar yapılmaktadır. Tercümede sayfanın üst kısmında âyetlerin tamamı verilmektedir. Metinde ise tefsir edilecek Arapça metin kırmızı renkte yazılmakta, ifadenin meali kalın yazı ile belirtildikten sonra açıklamaya geçilmektedir. Eserin aslında tefsirin içerisine yedirilen âyetlerin farklı renk ve stillerde vurgulanması tefsirin okunmasını kolaylaştırmakta, istifadeyi arttırmaktadır. Sayfaların üst bilgi bölümlerinde sûre ve cüz ismi yer almakla birlikte âyet numaralarına yer verilmemiş olması, ilgili âyeti bulmayı güçleştirmektedir. Eserde zaman zaman mütercimlerin konuyu açıklayıcı dipnotlar düştükleri de gözlemlenmektedir.

Tefsirde yapılan izahlarda öncelikle âyetlerin zâhir anlamına dair açıklamalara yer verilmekte, daha sonra varsa işârî yorumlara değinilmektedir. Her sûrenin sonunda bir hâtime bölümü bulunmakta, burada sûre ile ilgili işârî yorumların yanı sıra çeşitli nasihatler ve sûreden çıkartılabilecek derslere işâret edilmektedir. Geylânî tefsirinin bu özellikleri aynen Nahcivânî tefsirinde de yer almaktadır. Ondaki farklı olarak tefsirin sonunda “Esmâ-i Hüsnâ ile Münâcât Kasîdesi” ve “Gavsîyye Kasîdesi” adlı iki kaside tercümesinin eklendiği görülmektedir.

¹⁹ Konuyla ilgili deliller için bkz. Orkhan Musakhanov – Necdet Tosun, “Tefsîru'l-Ceylânî'nin Abdülkadir Geylânî'ye Nisbeti Meselesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 15/33 (2014).

Müellifi konusunda ihtilaflar bulunsa da önemli açıklama ve yorumları ihtiva eden bu tefsirin Kur'ân'ın tamamına dair yorumları ihtivâ etmesi, Kur'ân'ın zâhirî ve işârî yönüne dair açıklamalarda bulunması, her bir sûreden çıkarılacak dersler ve çeşitli nasihatlere yer vermesi ve tasavvuf uzmanlarından oluşan akademik bir heyet tarafından tercüme edilmiş olması bu eseri işârî tefsir çevirileri içerisinde önemli bir yere taşımaktadır.

1.4. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*

el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye el-mûdihatü li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkaniyye adlı bu eser Ni'metullah b. Mahmûd en-Nahcivânî'ye (ö. 920/1514) ait işârî tefsirdir. Ali İhsân Türcan'ın tercüme ettiği bu tefsir, Akşehir Belediyesi tarafından 2017 yılında, beş cilt halinde; eserin üzerinde yazdığı şekliyle "Nahcivânî Tefsiri, El-Fevâtih-ul-Îlâhiyye vel-Mefâtih-ul-Ġaybiyye" adıyla yayınlanmıştır.

Eserin müellifi Ni'metullah b. Mahmûd, Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde dünyaya gelmiş, tahsilini Nahcivan'da ve tefsirini kaleme aldığı Tebriz'de yapmıştır. Türk nüfusun yoğunlaştığı bölgelerde yaşaması hasebiyle aslen Türk olduğu belirtilmektedir. Tasavvufî yönü bilinmekle birlikte tarikatı kesin olarak tespit edilememekte, bununla birlikte müellifi meçhul bir risalede Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) müridleri arasında zikredilmektedir. Buradan yola çıkarak onun Nakşibendiyye'ye müntesip olduğu söylenebilir. Nahcivânî, 905/1499 yılında Akşehir'e yerleşmiş, vefatına kadar da burada ikamet etmiştir. Kabri Akşehir'de bulunmaktadır.²⁰

el-Fevâtihu'l-ilâhiyye'nin telifi, Nahcivânî tarafından 901/1495 yılında iki cilt halinde tamamlanmıştır. Onun Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona tefsir edildiği günümüze tamamıyla ulaşan ilk tasavvufî tefsir niteliğini taşıdığını söyleyebiliriz. Mukaddimesinde vahdet-i vücûd ve

²⁰ Yaşar Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", *DİA*, c. 33, s. 132; Abdülbaki Turan, "Baba Ni'metullah Nahcivânî ve "el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye" isimli Tefsiri (920/1514)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1985): 61; Hayrettin İvgin, "Türkiye/Akşehir'de Medfun Mutasavvıf Ni'metullah Nahcivânî ve Türbesi", *Bilimsel Eksen-Scientific Axis*, 19 (2016), s. 38.

vahdet-i şühûd gibi konulara yer veren Nahcivânî bu eseri hazırlarken birtakım not ve belgelere dayanarak yazmadığını, bilakis yazım esnasında Hak Teâlâ'dan zuhur edecek hakikatleri ve tecellileri mura-kabe edip beklediğini belirtmektedir. Dolayısıyla Nahcivânî'ye göre eser, Allah'ın rahmetinin bir tecellisidir.²¹

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir eden bu eserde âyetlerin öncelikle zâhir anlamları üzerinde durulduğu, sonrasında ise işârî yorumlara yer verildiği görülmektedir. Her sûrenin başında bir giriş bölümü, sonunda ise sûreden alınacak derslere dair bir değerlendirme kısmı bulunmaktadır. Giriş bölümünde sûre ile ilgili genel bilgiler verilirken sonuçta özellikle mürid ve öğrenciler için nasihatlerde bulunulmaktadır. Bunun yanında her iki bölümde de işârî yorumlara yer verilmektedir.

Nahcivânî Tefsiri'nin orijinalinde âyetler bütün olarak verilmeyip açıklamaları ile birlikte tefsirin içerisine yedirilmekte, bu yönüyle memzûc şerhin güzel bir örneğini teşkil etmektedir.²² Tercümede ise âyetlerin Arapça metinleri bütün olarak verilmiş, bununla birlikte mealleri müstakil olarak verilmeyip tefsirle birlikte geniş bir biçimde açıklanmıştır. Ne var ki tercümede, âyetlerin izahı yapılacak bölümleri ayrı ayrı verilmemiştir. Bu durumun eseri orijinalinden uzaklaştırdığı düşünülebilir de Arapça bilmeyen okuyucunun metni bölünmeksizin anlamasını temin etmesi açısından faydalıdır. Bununla birlikte izah edilen kelime ve ibarelerin Arapçasından bağımsız bir şekilde anlatılmasıyla, eserde benimsenen, âyetlerin mânalı bölümler halinde açıklanması usulünün dışına çıkmıştır.

Âyetlerin zâhirî tefsirinde âyetler arasındaki münasebet, sebep-i nüzuller, nesih, belagat ve gramere dair izahların yanında fikhî hükümler üzerinde çok fazla durulmamaktadır. Âyetlerin âyetler, hadisler ve sahabe kavliyle tefsirinin yapıldığı eserde klasik anlamda diğer pek çok tefsirde bulunabilecek malumatın da yer aldığı görülmektedir. Diğer tefsirlerden farklı olarak bu eserde zâhir anlamın yanın-

²¹ Ni'metullah b. Mahmûd Nahcivânî, *Nahcivânî Tefsiri (el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye)*, trc.: Ali İhsan Türçan, Akşehir Belediyesi Kültür Yay., 2017, c. 1, s. 14.

²² Bkz. Ni'metullah b. Mahmûd Nahcivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*, el-Matbaatu'l-Osmaniyye, İstanbul 1325.

da eğer varsa işârî yorumlara da yer verilmektedir. Öte yandan eser, vahdet-i vücûd konusuna çok sık atıfta bulunması dolayısıyla eleştirilse de tefsirde genel olarak Ehl-i Sünnet inanç ve esaslarını yansıtan yorumlara yer verildiği görülmektedir. Nahcivânî'nin ağırlıklı olarak Maturîdî akidesi ve Hanefî mezhebinin görüşlerini sunması, tefsirinin özellikle Osmanlı'da itibar görmesinde etkili olmuştur.²³

el-Fevâtihu'l-ilâhiyye'nin çevirisinde, her sûrenin başında ilgili sûrenin Mekke veya Medine olduğu, sûreye ilgili ismin verilme sebebi gibi hususlara dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin mütercim tarafından ilave edildiği anlaşılmaktadır.²⁴ Bu malumattan sonra her bir sûrenin başlangıcında "... Sûresinin Tefsirine Giriş" başlığı altında müellifin sûreye giriş mahiyetindeki açıklamalarına yer verilmiş, her sûreye özgü besmele tefsirinin ardından her bir âyetin Arapçası ve sonrasında meal verilmeksizin tefsirine geçilmiştir. Âyetlerin genel olarak bir paragraflık kısa açıklamalarla tefsir edilmiş olması eserin okunmasını kolaylaştırmaktadır. Bunun yanında mütercimin parantez içerisinde verdiği açıklamalar kimi zaman metnin anlaşılmasını kolaylaştırmakta, kimi zamansa kendi yorumları doğrultusunda okuyucuyu yönlendirmektedir. Öte yandan eserde kullanılan yazım tarzı da eserden istifadeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim *azîm* kelimesinin *azûm*, *fakîr* kelimesinin *fakûr*, *âdet* kelimesinin *aa-det* şeklinde yazılması gibi sözcüklerdeki uzatmaların yazım şekilleri eseri okumayı güçleştirmektedir. Âyetlerin tefsirlerinin ardından "... Sûresinin Sonucu" başlığı altında sûrenin değerlendirilmesi yapılmakta ve müridlere çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır.

Nahcivânî Tefsiri, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının zâhirî ve tasavvufî mânalarını kısa ve öz bir şekilde sunması, bunun yanında her bir sûreye ilgili genel değerlendirme yapması, daha çok muhatap olarak gör-

²³ Nahcivânî'nin tefsiri ile ilgili bkz. Turan, "Baba Ni'metullah Nahcivânî ve "el- Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye" İsimli Tefsiri (920/1514)"; Halil İbrahim Şimşek, "Nahcivânî Tefsiri, trc.: Ali İhsan Türkan, Ankara 2014", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/25 (2014); İbrahim Görener, "İlmi Cazibe Yurdu Osmanlı'da Çok Yönlü Bir Müfessir: Nîmetullah-î Nahcivânî", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, ed. Bilal Gökçür, v.d., Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011; Yaşar Kurt, "Ni'metullah Nahcivânî ve Tasavvufî Tefsiri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 1995.

²⁴ Nitekim 1325 tarihli Arapça baskıda bu bilgiler yer almamaktadır. Bkz. Nahcivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*.

düğü mürid ve öğrencilerine yönelik tavsiye ve nasihatlerde bulunması bakımından önemli bir tefsirdir. Öte yandan aynı metnin farklı iki çevirisi olması hasebiyle bu tefsirin, Geylânî Tefsiri ile karşılaştırılarak okunması, ana metnin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecektir.

1.5. *Rûhu'l-beyân*

Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden İsmâil Hakkı Bursevî'ye (ö. 1137/1725) ait işârî tefsirdir. Her cildi farklı mütercimlerce²⁵ tercüme edilen bu tefsir, 2015 yılında Erkam Yayınları tarafından eserin üzerinde yazdığı şekliyle “*Rûhu'l Beyân – Kur'an Meâli ve Tefsiri-*” adıyla yirmi üç cilt olarak yayınlanmıştır.²⁶

İsmâil Hakkı Bursevî 1063/1653 yılında Bulgaristan'da yer alan Aydos şehrinde dünyaya gelmiş, genç yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Celvetî şeyhi Atpazarî Osman Fazlı'nın halifesi Ahmed Efendi'den Arapça dersleri alan Bursevî, daha sonra ilim tahsili için Edirne'ye gitmiştir. Burada tasavvufî yönleri de bulunan muhtelif hocalardan dersler almış, sonrasında 1083/1672 yılında İstanbul'a giderek Osman Fazlı Efendi'ye intisab etmiştir. İstanbul'da dinî ilimler tahsilinin yanında seyr u sülûkunu tamamlamasının ardından Üsküp'e halife tayin edilen Bursevî, bir müddet irşad faaliyetleri yürüttükten sonra, önce Köprülü'ye sonrasında ise Edirne'ye gitmiştir. Buralarda tasavvufî faaliyetlerini sürdürdükten sonra 1096/1685 yılında Bursa'ya yerleşmiş-

²⁵ Mütercimler şöyledir: 1. Cilt: H. Kâmil Yılmaz, Ömer Çelik, Süleyman Derin, Mehmet Toprak ve Murat Sülün. 2. Cilt: Ömer Çelik, Adem Ergül, Faruk Salman, Murat Sülün ve Yusuf Akgün. 3. Cilt: Ali Hüsrevoğlu, Murat Sülün ve Yusuf Akgün. 4. Cilt: Murat Sülün, Yusuf Akgün ve Cafer Durmuş. 5. Cilt: Yusuf Kurt, Abdussamet Bakkaloğlu, Süleyman Derin, Zekeriya Tüfekçioğlu, Cafer Durmuş. 6. Cilt: Ömer Çelik ve Cafer Durmuş. 7. Cilt: Ömer Çelik, Adem Ergül ve Mustafa Altındağ. 8. Cilt: Veli Ulutürk ve Murat Sülün. 9. Cilt: Murat Sülün. 10. Cilt: Murat Sülün, Hakan Çavuşoğlu ve Zekeriya Tüfekçioğlu. 11. Cilt: Zekeriya Tüfekçioğlu, Abdussamet Bakkaloğlu, İrfan İnce ve Cafer Durmuş. 12. Cilt: Abdullah Kahruman, Süleyman Derin ve Cafer Durmuş. 13. Cilt: Ali Namlı, Süleyman Güzel, Ömer Çelik, Zekeriya Tüfekçioğlu ve Mustafa Çiçekler. 14. Cilt: Zekeriya Tüfekçioğlu. 15. Cilt: Ali Namlı, Ömer Çelik, Adem Ergül, Ahmed Alim, Mustafa Çiçekler ve Necdet Tosun. 16. Cilt: Ahmet Alim ve Mustafa Çiçekler. 17. Cilt: Murat Sülün, Ahmed Alim, Necdet Tosun ve Mustafa Çiçekler. 18. Cilt: Murat Sülün, Ahmed Alim, Necdet Tosun ve Halil Baltacı. 19. Cilt: Ahmed Alim, Bahaddin Ergül, Muhammed Okumuş ve Halil Baltacı. 20. Cilt: Yusuf Akgün, Abdullah Öz ve Halil Baltacı. 21. Cilt: Abdullah Öz, İbrahim Tüfekçi ve Halil Baltacı. 22. Cilt: İbrahim Tüfekçi ve Halil Baltacı. 23. Cilt: İbrahim Tüfekçi, Muhammed Okumuş ve Halil Baltacı.

²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, trc.: Heyet, Erkam Yay., İstanbul 2014.

tir. Bursa'da Ulucami başta olmak üzere muhtelif camilerde vaazlara başlayan Bursevî, 1096/1685 yılından itibaren vaazlarında Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmeye başlamış, buradaki notlarının Arapça kaleme alınmasıyla birlikte yirmi üç yıllık sürenin sonunda, 1117/1705 yılında *Rûhu'l-Beyân* tefsiri ortaya çıkmıştır.²⁷

Rûhu'l-Beyân, Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tefsir eden işârî tefsir kaynaklarından birisidir. Üç cilt olarak Arapça telif edilen ve içerisinde zaman zaman manzum ve mensur Farsça iktibaslara yer verilen eserin İstanbul, Bulak ve Beyrut'ta çeşitli baskıları yapılmıştır. Eser, metnin anlaşılmasının kolaylaştırılması gayesiyle paragraflara ayrılması, hadislerin tahric edilmesi ve çeşitli dipnotlar eklenmesi ile birlikte muhtelif zamanlarda üç, dört, altı ve on cilt halinde yayınlanmıştır. Tercümesi ise yirmi üç cilt hacminindedir. Yalnızca işârî yorumlara değil âyetlerin zâhir anlamlarına da yer verilmesi, eserin tasavvufî çevrelerde yaygınlaşmasının yanı sıra Osmanlı döneminde telif edilmiş tefsir kaynakları arasında önemli bir konum kazanmasını da sağlamıştır. İslâmî ilimler konusunda iyi bir eğitim almış olan İsmail Hakkı Bursevî'nin²⁸ bunu tefsirine yansıttığı ve bu bağlamda altmışın üzerinde tefsirden istifade ettiği görülmektedir.²⁹

Âyetleri âyet, hadisler ve sonraki nesillerden gelen rivayetlerle tefsir etme, sarf ve nahiv kaideleri ile ilgili açıklamalar yapma, kıraat farklılıklarına işaret etme, edebi sanatları vurgulama gibi Kur'ân'ın zâhirine yönelik açıklamaların bulunduğu eserde ahkâm âyetlerinin tefsirinde fıkıh usulü kaidelerine de değinildiği görülmektedir. Eserin Bursevî'nin vaazları için bir kaynak niteliğini haiz olması, kıssa, menkıbe ve hikâyelerin önemli bir hacim tutmasına yol açmıştır. Zayıf ve uydurma pek çok rivayet ve hikâyenin eserde yer alması, müellifin, yapılan nakillerin sahihliğinden ziyade halkı irşaddaki faydasını önemsemesi dolayısıyla olmalıdır.

²⁷ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, c. 23, s. 102-103.

²⁸ Bursevî'nin çeşitli ilim sahalalarında okuduğu eserler için bkz. Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsîri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9/18 (2011), s. 367.

²⁹ Bursevî'nin kaynakları için bkz. Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsîri", s. 375-376.

Zâhiri tefsirin yanında Bursevî'nin işârî yorumlara değinmesi bu eseri orijinal kılan hususların başında gelmektedir. Gerek kendi yorumları gerekse diğer sûfilerden ve işârî tefsirlerden yaptığı nakiller, *Rûhu'l-Beyân*'ın tasavvufî tefsir açısından zengin bir muhtevaya sahip olmasını sağlamıştır. İşârî yorumlarda kendisinden önce yazılmış tefsirlerden alıntılarda bulunduğu, bunlar içerisinde en çok Necmeddîn-i Kübrâ veya Necmeddîn-i Dâye'ye atfedilen *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye*'den paragraflar halinde aktarımlar yaptığı görülmektedir. Bunun yanında Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) ve kendi şeyhi Atpazarî Osman Fazlı Efendi'den (ö. 1102/1691) nakiller yaptığı da hemen fark edilmektedir.³⁰

Rûhu'l-Beyân'ın çevirisi, on ciltlik İstanbul baskısı esas alınarak yapılmış, tasavvuf uzmanlarından oluşan akademik heyet tarafından yapılan tercüme, Hüseyin Kayapınar'ın kontrolünün ardından ikinci bir heyet tarafından redakte edilmiştir. Eserdeki Farsça şiirlerin çevirisinde İbrahim Halil b. Muhammed Ali tarafından yayınlanan üç ciltlik tercümeden yararlanılmış, hadisler ise Seyid Avcı tarafından tahrir edilerek dipnotta gösterilmiştir. Eserin başına Ali Namlı tarafından hazırlanan giriş bölümü eklenerek müellif ve tefsir hakkında bilgi verilmiştir. Eserde yer alan gramer ile ilgili mevzular ve anlaşılması zor bazı yorum ve nakiller hedef kitle gözetilerek tercüme alınmamıştır. Âyetler konularına göre gruplar halinde açıklanmış, ara başlıklar konularak konunun daha iyi anlaşılması sağlanmış, böylece tefsirden istifade kolaylaşmıştır. Sayfaların üst bilgi bölümlerinde sûre ve âyet numaralarının verilmiş olması ve yine her bir cildin sırt yazısında cilt-

³⁰ *Rûhu'l-Beyân*'da uygulanan metot ile ilgili olarak bkz. Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an Adlı Tefsiri"; Ömer Başkan, "Halkı İrşad Çabasının Tefsire Yansıması Biçimi: Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ı ve Tefsir Yöntemine Dair Bir Değerlendirme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/3 (2008); Abdullah Kahraman, "Tasavvufî Tefsirlerin Ahkam Ayetlerine Yaklaşımı (İsmail Hakkı-i Bursevi Örneği)", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, ed. Bilal Gökkır, v.d., İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2011. Ayrıca bkz. Nurullah Denizer, "İşârî Tefsirde Zâhir - Bâtın İlişkisi (İsmail Hakkı Bursevî Örneği)", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2014; Azize Süzer, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân Adlı Tefsirindeki Hadislerin Tahriri ve Değerlendirilmesi (Nisa Sûresi Örneği)", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014.

te yer alan sûre ve âyet numaralarının yer alması aranan âyetin kolay bir şekilde bulunmasını sağlamaktadır.

Tefsire geçmeden önce âyetlerin Arapçasına ve meâline yer verilen eserde her bir âyet tek tek tefsir edildiği gibi toplu olarak da genel değerlendirme mahiyetinde açıklamalar yanında, âyetlerin hikmeti ve onlardan alınacak derslere dair nakiller ve çıkarımları bulmak mümkündür. Dil ve üslûbu itibariyle açık ve anlaşılır olması, eseri tefsir sohbetleri ve vaazlar için temel bir kaynak haline getirmiştir. İçerisinde anlatılan hikâye ve menkıbeler, okuyucunun ilgisini çekmekte fakat bazen gerçek olması çok zayıf rivayetlere de yer verildiği görülmektedir. Bazı âyetlerin tefsirinde derin işârî anlamlara değinilirken bazılarında sadece zâhir anlamın verilmekle yetinildiği fark edilmektedir. Bunda âyetlerin muhtevasının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Gerek âyetlerin zâhirî anlamı gerekse işârî yorumları bakımından zengin bir muhtevaya sahip *Rûhu'l-beyân*'ın çevirisinde kullanılan dili ve üslubu ile her kesimden insanın büyük oranda kolaylıkla anlayabileceği bir işârî tefsir mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür.

Rûhu'l-beyân tefsiri, Kur'an'ın tamamını zâhiri ve bâtını itibariyle yorumlaması, önceki tefsirlerdeki bilgi ve yorumları süzgeçten geçirerek aktarmasının yanında hikâye ve kıssalara yer veren zengin içeriğiyle vaazlar için kaynak bir metin olması yönüyle de her kesimden okuyucunun istifade edebileceği bir kaynaktır. Ayrıca Arapça ve Farsça bölümlerin muhtelif mütercimler tarafından çevrilip okuyucuya sunulmuş olması, farklı dilleri içermesi sebebiyle eseri orijinalinden okuma imkânı bulamayan araştırmacılar için çalışmanın önemli bir niteliğini teşkil etmektedir.

1.6. *el-Bahrü'l-medîd*

el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Şur'âni'l-mecîd, Şazeliyye tarikatı şeyhlerinden İbn Acîbe olarak meşhur Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî'ye (ö. 1224/1809) ait işârî tefsirdir. Dilaver Selvi'nin³¹ tercüme ettiği bu tefsir, Semerkand Basım Yayın Dağıtım

³¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

tarafından 2011-2015 yılları arasında eserin üzerinde yazdığı şekliyle “*Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd (İbn Acîbe Tefsiri) - Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*” adı altında on bir cilt olarak yayınlanmıştır.

İbn Acîbe, Faslı sûfilerden olup 1161/1748 yılında Hamîs köyünde dünyaya gelmiş, muhtelif âlimlerden fıkıh, kelâm, tefsir ve edebiyat gibi ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa intisab etmiştir. Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî'den (ö. 1229/1814) Şâzeliyye tarikatının Derkâviyye kolunun usul ve adabını öğrenip seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra irşâd faaliyetlerine başlayan İbn Acîbe, 7 Şevval 1224'te (15 Kasım 1809) yine Fas bölgesinde vefat etmiştir.³² Dini ilimlerdeki vukûfiyetinin yanında tasavvuf alanında da eserler veren İbn Acîbe'nin ilmî ve mânevî kişiliğinin tefsirine yansdığı görülmektedir.

el-Bahrü'l-medîd, Kur'an-ı Kerîm'i baştan sona hem zâhir hem de îşârî yönü ile tefsir eden bir eserdir. İbn Acîbe bu eseri, mürsidlerinin isteği üzerine kaleme almıştır. Tefsirinde bu hususu şöyle ifade etmektedir:

“Bu kitabın yazılış sebebine gelince; şeyhim, Rabbânî ârif, seyyidim Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî ile onun şeyhi kutub, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip, şeyhlerin şeyhi Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî beni, zâhir ehlinin yaptığı açıklamalarla bâtın ehlinin işaretlerini bir araya getiren bir tefsir yazmaya teşvik ettiler. Ben de bu iki büyük zatın isteklerine cevap vermek ve arzularını yerine getirmek için bu tefsiri yazdım. Ümidim, bu eserin herkese fayda vermesi, onun kalpler için manevi bir gıda ve kulaklar için hoş bir seda olmasıdır.”³³

Bu ifadelerinden İbn Acîbe'nin, tefsirini hem zâhirî hem de bâtınî mânaları ihtiva edecek şekilde telif etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Acîbe'ye göre Kur'an'ın biri zâhir ehli için biri de bâtın ehli için olmak üzere iki ayrı mânasından bahsedilebilir. Kur'an'ın bâtınî mânasını ancak bâtın ehli kavrayabilir. Bâtınî mânâ, ancak

³² Bkz. Dilaver Selvi, “Ahmed İbn Acibe el-Haseni'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”, *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 10/3 (2010): 262-265; Mustafa Kara, “İbn Acîbe”, *DİA*, c. 19, s. 294; Süleyman Derin, *Kur'an-ı Kerîm'de Seyr u Sülûk*, Erkam Yay., İstanbul 2013, s. 19-39.

³³ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hasenî eş-Şâzeli İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri* trc.: Dilaver Selvi, Semerkand, İstanbul 2011, c. 1, s. 205.

zâhir anlamı kabul ettikten sonra geçerli olur.³⁴ Bundan dolayıdır ki İbn Acîbe eserinde hem zâhir mânâyı hem de bâtinî anlamı verme gayesiyle hareket ederek her iki anlamı kapsayan bir tefsir yazmıştır. Tefsirinde zâhir anlamın işârî yorumlara kıyasla çok daha hacimli olması, onun zâhir anlama verdiği önemi göstermektedir. Eserin telifi, 6 Rebûlevvel 1221 (24 Mayıs 1806) tarihinde dört cilt olarak tamamlanmıştır.³⁵

el-Bahrü'l-medîd'in sonundaki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla İbn Acîbe'nin tefsirinde özellikle zâhir mânalar ve açıklamalarda en çok istifade ettiği kaynaklar Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm* adlı tefsirleri ve Abdurrahman-ı Fâsî'nin (ö. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir. Bunların yanında işârî yorumlara ise daha çok Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-be'yân an tefsiri'l-Kur'ân*'i, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifü'l-işârât*'ı ve İbn Cüzey'in (ö. 741/1340) *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*'i kaynaklık etmiştir.³⁶

İbn Acîbe, eserde izlediği metodu ise şöyle açıklamaktadır:

“Bu eseri yazarken şu usulü takip ettim: Önce her âyetle ilgili Arapça ve dil bilgisi yönünden mühim hususları açıkladım. Sonra, (dirayet ve rivayet tefsiri usulünce) âyetlerin zahiri mânasını verdim; peşinden tasavvuf ehlinin yaptığı bâtinî işâretleri (âyetten çıkarılan gizli mânalarla, seyr u sülûk sahiplerine yönelik mesaj ve edepleri) zikrettim. Yaptığımı açıklamaları, ne çok uzattım ne de çok kısa tuttum; ikisi arasında bir yol takip ettim. Bütün bunları, sonsuz ikram ve af sahibi yüce Allah'ın gayb hazinelerinden bana açtığı hikmet ve hakikatlere bakarak yaptım. Esere, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-mecîd* ismini verdim.”³⁷

Onun bu açıklamalarından da anlaşıldığı gibi İbn Acîbe, âyetlerin açıklamasına öncelikle zâhir mânaya dair izahlarla başlamıştır. Her sûrenin indirildiği yer, âyetlerin sayısı, âyet sayılarındaki ihtilaflar, sureler arasındaki münasebet, sebep-i nüzul, surenin fazileti gibi bil-

³⁴ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, c. 1, s. 202.

³⁵ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, c. 11, s. 225.

³⁶ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, c. 11, s. 225.

³⁷ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, c. 1, s. 206.

gileri verdikten sonra âyetleri belirli gruplar halinde açıklamayı tercih etmiştir. Âyetleri, Kur'ân ilimleri ışığında muhkem müteşâbih, nâsih-mensûh gibi durumları göz önünde bulundurarak açıklamış, yeri geldikçe kıraat farklılıklarına, kelimelerin sözlük anlamlarına, iraba, gramer ve belagata dair beyanlara değinmiştir. Âyetleri öncelikle âyetlerle izah etme yoluna gitmiş, bunun yanında ilgili hadislerle ve gerektiğinde sahabe, tabiin ve diğer ulemanın açıklamalarına yer vermiştir. Fikhî meseleleri derinlemesine ele almayan İbn Acîbe, bazı yerlerde isrâiliyyâta dair haberlere de değinmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in zâhirî anlamının üzerinde diğer pek çok tefsir kadar kapsamlı bir şekilde duran İbn Acîbe, bunun yanında *İşâret* adı altında tasavvufî yorumların sunumuna geçmiştir. İşârî yorumlar âyetlerin birebir anlamını karşılayacak şekilde değil, genel muhtevayı içerecek tasavvufî açıklamalar mahiyetinde olup zaman zaman ehlinin anlayabileceği şekilde ağır bir dil ile sunulmuştur. Kendi izahlarının yanında ilk asırlardan Şâzelî büyüklerine gelinceye kadar sûfîlerin sözlerinden alıntılar yapan İbn Acîbe, yeri geldikçe şiirlere de yer vermiştir. İbn Acîbe bu eserinde, kendisinden önce yazılan tefsirlerden istifade etme imkânı bulduğu gibi yaşadığı dönemin sorunlarına da değinmiştir.³⁸

Kitabın içerisindeki yazılıştan farklı olarak cilt yazısında lâm-ı ta'rîfsiz *Bahrü'l-Medîd* adı ile yayınlanan eserin 2011-2018 yılları arasında Semerkand Yayınları tarafından on ayrı baskısı yapılmıştır. Abdülaziz Hatip'in takdim ve takrizi ile başlayan çalışma, mütercim (Dilaver Selvi) tercümede takip edilen usul, genel olarak tasavvufî tefsirin ilmî değeri, tefsirler içerisindeki yeri ve nihayetinde İbn Acîbe'nin hayatı eserleri ve metoduna dair değerlendirmeleri ile devam etmekte, sonrasında İbn Acîbe'nin tefsirine geçilmektedir. Arapçası farklı yayınevleri tarafından altı³⁹ veya sekiz⁴⁰ cilt olarak basılmış olan eserin çevirisi on bir cilt halinde yayınlanmıştır.

³⁸ İbn Acîbe ve *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsiri için ayrıca bkz. Mahmut Ay, *Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu – İbn Acîbe'nin el-Bahrü'l-Medîd Adlı Tefsiri*, İnsan Yay., İstanbul 2011; Derin, *Kur'ân-ı Kerim'de Seyr u Sülük*; Selvi, "Ahmed İbn Acibe el-Haseni'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu".

³⁹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Haseni eş-Şâzelî İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, haz. Ahmed Abdullah el-Kureşî, Kahire 1999.

⁴⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Haseni eş-Şâzelî İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi*

Çeviride âyetlerin meali, tefsirle uyum içerisinde yapılmış, irab, kıraat farklılıkları ve bazı kelime tahlillerine yer verilmemiş, bazı şiirler tercüme edilmemiştir. Kur'ân'ın zâhir anlamına dair açıklamalar *Tefsir* başlığı ile orijinalinde *el-İşâret* başlığı ile verilen kısımlar ise *Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri* başlığı altında ifade edilmiştir. Hadislerin tahrirleri yapılmış, gerekli yerlerde özetle nakledilen rivayetlerin orijinalleri tesbit edilerek metne eklenmiştir. Az da olsa müellifin önceki tefsirlerden naklettiği fakat tenkide açık bilgileri ihtiva eden bazı bölümler tercüme edilmemiştir. Gerekli yerlere ara başlıklar eklenmiş, bazı ıstılahların açıklamalarına ve önemli şahısların hayat hikâyelerine dipnotlarda yer verilmiştir. Sayfaların üst bilgi bölümlerinde sûre ve âyet numaralarının verilmiş olması eserden istifadeyi kolaylaştırmıştır. Çeviri esnasında İbn Acîbe'nin yaptığı alıntılar, kaynaklık eden eserlerden kontrol edilerek ilgili cilt ve sayfa numaraları ile dipnotlara eklenmiştir.

İbn Acîbe Mâlikî mezhebine mensup bir âlimdir. Dolayısıyla her zaman olmasa da bazı yerlerde İmam Mâlik'in görüşünü vermekle yetinmiştir. Böyle durumlarda Hanefî ve Şâfiî mezhebinin görüşleri mümkün merteye dipnotlarda mütercim tarafından zikredilmiştir. On birinci cildin sonuna tüm ciltleri kapsayacak şekilde içindikiler ve indeks bölümü eklenmiştir.

Eserde, konular çok ayrıntısına girilmeksizin açıklanmakta, bu da okuyucunun zihninin dağılmasını büyük oranda engellemektedir. Âyetlerin izahları umumiyetle her kesime hitap edecek tarzda açık ve anlaşılır bir üslûp ile sunulmuştur. Bununla birlikte bazı işârî yorumların tabiatı gereği yalnızca tasavvuf yolunda ilerlemiş kimselerin anlayabileceği mahiyette olması, eserin bazı bölümlerinin anlaşılmasının zorlaştırmıştır.

el-Bahrü'l-medîd tefsiri, Kur'ân'ın tamamını açıklaması, bunu da iki ayrı başlık ile âyetin tefsiri ve işârî tefsiri şeklinde ayırmış olması, gerektiğinde ara başlıklarla okuyucunun dikkatini toparlamasını sağlaması ve gerek zâhir gerekse işârî yönüyle önceki tefsirlerdeki yorumlara değinmesi dolayısıyla işârî tefsir çevirileri arasında önemli bir yere sahiptir.

2. Tefsir Örnekleri

Tefsirlerde uygulanan metot hakkında teorik bilgilerin yanında eserlerdeki bölümleri bizzat okumak, onlar hakkında daha sağlıklı intibalar edinmeyi sağlayacaktır. Bu düşünceye binâen her bir tefsirin takip ettiği usûl ve özelliklerini görmek gayesiyle bir âyet özelinde getirilen yorumların değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Bunun için özellikle tüm tefsirlerin Kur'ân'ın tamamını tevîl etmemiş olması dolayısıyla tüm eserlerde yer alan bir âyet seçilerek bu âyet özelinde müfessirlerin uyguladıkları yöntem üzerinde durulacaktır. Bir âyet üzerinde uygulanan metot, tefsirin tamamına teşmil edilemese de en azından okuyucuya fikir vermesi açısından faydalı olacaktır. Bu bağlamda Bakara sûresi 269. âyetin üzerinde durulacaktır.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.”⁴¹

İşârî tefsirlerde bu âyet ile ilgili yapılan açıklamalara bakıldığında hemen dikkatimizi çekecek ilk husus, açıklamaların hacminin tarihsel süreçte genişlemesi olacaktır. Bunlardan İbn Atâ ile Kuşeyrî'nin yorumları kısa ve öz bir şekilde işârî mânaya yoğunlaşırken diğerlerinin ise âyetlerin yalnızca işârî teviline değil, aynı zamanda zâhiri anlamını da kapsayacak şekilde detaylı açıklamalarda buldukları görülecektir.

2.1. İbn Atâ Tefsiri

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ **Hikmeti dilediğine verir.** Hikmetin verilmesi, Allah Teâlâ'nın kitabının anlaşılmasıdır. Kime Kitab'ı anlama kabiliyeti verilirse, şüphesiz o kimseye kurbiyet konusunda büyük bir nimet verilmiştir.⁴²

Çeviride yer verildiği şekliyle âyetin izahı bu şekildedir. Önce Arapça ibare verilmiş, ardından tercümesi kalın yazı sitili ile vurgulanmış sonrasında ise açıklamaya geçilmiştir. Bu ifadelerden İbn Atâ'nın âyetin yalnızca ilk cümlesini izah ederek hikmeti Allah'ın ki-

⁴¹ el-Bakara 2/269.

⁴² Güner, *Gönüll Gözüyle Kur'ân, İbn Atâ Tefsiri*, s. 49.

tabının anlaşılması olarak yorumladığı, hikmet verilen kimsenin ise aynı zamanda Allah'a kurbiyeti de elde etmiş olacağını vurguladığı görülmektedir. Bu kısa ve öz anlatım üslûbu, İbn Atâ'nın tefsirinin bütününe hâkimdir.

Ne var ki burada söz konusu açıklamaların İbn Atâ'ya aidiyeti konusunda bazı şüphelerin bulunduğu ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim ona atfedilen bu yorumu Sülemî'nin *Hakâiku't-tefsîr*'inden teyid etmek istediğimizde elimizdeki baskı nüsha itibariyle bunun İbn Atâ'ya ait olmadığı görülmektedir. Yorum aynen orada da mevcuttur. Fakat (قيل) “Denildi ki” lafzı kullanılarak verilmektedir. Daha sonrasında ise “Ebu'l-Abbas b. Atâ şöyle dedi: Hikmeti dilediğine verir. O nübüvettir. Zira şöyle buyurulmuştur: ‘Biz ona hikmeti ve nübüvetti verdik.’”⁴³ şeklinde ilkiyle hiç alakalı olmayan farklı bir yorum İbn Atâ'ya nisbet edilmektedir.

Eserin yazma nüshalarından birinde ise (قيل) “Denildi ki” lafzı kullanılarak başlayan cümlenin sonunda “Bunu Ebu'l-Abbas b. Atâ söyledi.” ifadesi yer almaktadır.⁴⁴ Şu durumda “denildi ki” ibaresinin “Hikmetin verilmesi, Allah Teâlâ'nın kitabının anlaşılmasıdır.” cümlesine, İbn Atâ'ya nisbet edilen kısmın ise “Kime Kitâb'ı anlama kabiliyeti verilirse, şüphesiz o kimseye kurbiyet konusunda büyük bir nimet verilmiştir.” cümlesine gittiği düşünülebilir. Nitekim bu ifadenin ardından tekrar (قيل) “Denildi ki” ibaresiyle sonraki yoruma geçilmektedir.

İbn Atâ Tefsirini derleyen Paul Nwyia eserin telifinde hangi nüshadan yararlandı, onun elindeki metinde bu şekilde mi verilmişti yoksa sehven mi bu ibare İbn Atâ'ya nisbet edildi bilemiyoruz. Fakat elimizdeki metinler itibariyle tefsirin İbn Atâ'ya nisbeti konusunda sıkıntılar bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu açıklamanın İbn Atâ'ya aidiyeti konusuna ihtiyatla yaklaşılması uygun olacaktır.

⁴³ Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, haz. Seyyid İmrân, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, c. 1, s. 80.

⁴⁴ Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, Bayezid Kütüphanesi, Veliyyüddin, no. 148, vr. 27b.

2.2. *Letâifü'l-işârât*

Hikmet, nefsin içgüdüğü değil, Hakk'a olan inancın insana hâkim olmasıdır. Bu durumda şeytanın koyduğu engeller değil, Allah'ın kahredici ilkeleri sizi yönetmiş olur.

Bu konuda şu yorumlar da yapılmıştır:

-Hikmet, işlerin doğru olanıdır.

-Hikmet, beşerî zaafaların kişiye hâkim olmamasıdır. Nitekim kendine hâkim olamayan başkasına da hâkim olamaz.

-Hikmet, Allah'ın emrine uymak, sefâhet ise emrine muhalefet etmektir.

-Hikmet Hakk'ı, sefâhet ise gayrı görmektir.⁴⁵

Kuşeyri'nin bu eserinde İbn Atâ'ya nisbeten açıklamalara nispetle daha hacimli olduğu fakat bununla birlikte söz konusu yorumların çoğunluğunu nakillerin teşkil ettiği görülmektedir. Burada da yine âyetin bütününden ziyade yalnızca hikmet kavramına dair yorumlara yer verilmiş, âyetin devamı hakkında bir tevil yapılmamıştır. Ayrıca yapılan nakillerin hangi sûfilere ait olduğu belirtilmemiştir. Esas itibarıyla tefsirin tamamında da aynı usulün kullanılmış olduğunu; bu bağlamda yalnızca işârî mâna verilecek ibarelerin açıklandığını söylemek mümkündür.

Letâifü'l-işârât özellikle âyetlerin işârî yorumlarına ulaşmak isteyen kimselerin müracaat edeceği kaynak eserlerdendir. Bununla birlikte zâhir anlamı her zaman için vermemesi, âyetlerin tam olarak anlaşılabilmesi için bu eserin diğer tefsirler ile birlikte okunmasını gerekli kılmaktadır.

2.3. *Geylânî Tefsiri*

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ Hikmeti dilediği kimseye verir. O, lütuf, ihsan ve inâyeti ile amellerin ve kullarına emrettiği şeylerin sırlarını dilediğine verir. وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا Kendisine hikmet verilen kimseye ise muhakkak ki çok hayır verilmiştir. Bu hayrın çokluğunu ancak

⁴⁵ Kuşeyri, *Letâifü'l-işârât*, c. 1, s. 244.

Hak bilir. وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ Ancak lüb/gönül sâhipleri düşünüp anlar. Kabuğunu bırakarak işlerin özüne ulaşmış ve kişiyi günaha götürebilen ruhsatları terk ederek gerçek azimetler ile Allah Teâlâ'ya yönelmiş kimselerden başkası, sayılamayacak kadar faydası olan bu âyetlerden ibret ve öğüt almaz.⁴⁶

Geylânî Tefsiri'nde önceki tefsirlerden farklı olarak âyetin tamamının açıklandığı görülmektedir. Âyetin ilgili kısmının öncelikle Arapçası, sonrasında tercümesi kalın yazı sitili ile verildikten sonra açıklamaya geçilmektedir. Eserde âyetin tamamı açıklansa da önceki tefsirlerdeki ilgili bölümlerle kıyaslandığında açıklamaların nispeten daha kısa olduğu fark edilmektedir. Hikmet kavramının açıklamasına bakıldığında da önceki tefsirlerden farklı olarak hikmeti “amellerin ve Allah'tan gelen emirlerin sırrı” şeklinde açıkladığı görülmekteyse de âyeti, çok öz ifadelerle açıklaması, bilhassa konuya yabancı okuyucuların müellifin kastını tam olarak anlayamamasına sebebiyet vermektedir. Öte yandan Arapça orijinal metinde âyet, kelime kelime yahut mânayı tamamlayacak iki veya üç kelime grubu halinde açıklanırken tercümede bunların birleştirilerek cümle cümle çevrildiği görülmektedir.⁴⁷ Bu uygulamanın özellikle Arapça bilmeyen okuyucuların metni bütünüyle anlaması için bir kolaylık teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

2.4. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*

Kullarının yapmakla mükellef olduğu vazife ve işlerin tamamının sırlarını bilme (ve her şeyi sağlam yapma) ilmi olan hikmeti; katından büyük bir destek ve rahmetinden yüce bir bağış olarak dilediğine verir. Kullarından kime hikmet verildi ise o kulun nasıl bir bolluğa erdiğini sadece Allah (c.c.) bilir. Sayısız ve sınırsız faydalar içeren bu Kur'an Âyetlerini; ancak eşyanın ve işlerin kabuklarında kalmayıp özlere eren, Dîndeki ruhsat ve kolaylıkları değil, zorlu görevleri icra eden ve daima Allah Teâlâ'ya yönelmiş bulunan karar sahipleri ders

⁴⁶ Abdülkadir-i Geylânî, *Geylânî Tefsiri*, c. , s. 254.

⁴⁷ Bkz. Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir-i Geylânî, *Tefsîrü'l-Ceylânî*, haz. Ahmed Ferid el-Mezîdî, el-Mektebetü'l-Marûfiyye, Pakistan 2010, c. 1, s. 243.

yapar, öğüt alır. Zira kolay olanı yapıp onunla yetinme fikri; bakarsın hata ve günaha götürür.⁴⁸

Nahcivânî Tefsiri'nin orijinalinde âyetler kelime kelime açıklanırken çeviriye bu yansıtılmamış, toplu mâna verilmekle yetinilmiştir. Bundan dolayı yukarıdaki açıklamalar farklı bir tefsire ait gibi gözüktükse de Arapça metinleri karşılaştırıldığında Geylânî Tefsiri ile aynı muhtevaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Arapça metinler mukayese edildiğinde bu açıkça görülmektedir.

Geylânî Tefsiri'nin Arapça baskısındaki metin:

(يُؤْتِي الْحِكْمَةَ) أَي: سرائر جميع الأعمال المأمورة لعباده (مَنْ يَشَاءُ) بفضله وجوده (وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ) مَنْ الْعِبَاد (فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا) لَا يَحِيطُ بِكَثْرِهِ إِلَّا هُوَ (وَمَا يَذَّكَّرُ) أَي: مَا يَتَعَطَّ وَيَتَذَكَّرُ بِهَذِهِ الْآيَةِ (إِلَّا أَوْلُو الْأَلْبَابِ) الْوَاصِلُونَ إِلَى لُبِّ الْأُمُورِ الْمَائِلُونَ عَنْ قَشُورِهَا الْمَتَوَجِّهُونَ إِلَى اللَّهِ بِالْعَزَائِمِ الصَّحِيحَةِ الْمَعْرُضُونَ عَنِ الرِّخْصِ الْمُؤَدِيَةِ إِلَى الْجَرَائِمِ.⁴⁹

Nahcivânî Tefsiri'nin Arapça baskısındaki metin:

(يُؤْتِي الْحِكْمَةَ) أَي: سرائر جميع الأعمال المأمورة لعباده (مَنْ يَشَاءُ) بفضله وجوده عناية منه (وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ) مَنْ الْعِبَاد (فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا) لَا يَحِيطُ بِكَثْرِهِ إِلَّا هُوَ (وَمَا يَذَّكَّرُ) أَي: مَا يَتَذَكَّرُ وَمَا يَتَعَطَّ بِمُضْمُونِ هَذِهِ الْآيَةِ الْكَرِيمَةِ الشَّامِلَةِ لِفَوَائِدِ لَا تَحْصَى (إِلَّا أَوْلُو الْأَلْبَابِ) الْوَاصِلُونَ إِلَى لُبِّ الْأُمُورِ الْمَائِلُونَ عَنْ قَشُورِهَا الْمَتَوَجِّهُونَ إِلَى اللَّهِ بِالْعَزَائِمِ الصَّحِيحَةِ الْمَعْرُضُونَ عَنِ الرِّخْصِ الْمُؤَدِيَةِ إِلَى الْجَرَائِمِ.⁵⁰

Her iki metin karşılaştırıldığında, müstensih tasarrufuna dayandığını düşünebileceğimiz bazı farklılıklar olsa da, genel itibarıyla bu metinlerin, aynı eserin iki farklı nüshası olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kalın yazı tipiyle gösterdiğimiz bir cümle ve birkaç kelime dışında metnin tamamı birebir aynıdır. Bu yönüyle *Nahcivânî Tefsiri* ve *Geylânî Tefsiri* adlarıyla yayınlanıp tercüme edilen iki eserin esas itibarıyla aynı tefsir olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çeviriler karşılaştırıldığında, mütercimlerin tasarruflarını görmek hemen mümkün olmaktadır. Öyle ki Arapçaları görülmeksizin tercümelerine bakıldığında her iki çevirinin farklı metinlerin tercümesi olduğu sanılabilecektir. Bunun için tercüme eserler okunurken daima ihtiyatlı olunması gerekmektedir.

⁴⁸ Nahcivânî, *el-Fevâtilu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtilu'l-gaybiyye*, c. 1, s. 315.

⁴⁹ Abdülkadir-i Geylânî, *Geylânî Tefsiri*, c. 1, s. 254.

⁵⁰ Nahcivânî, *el-Fevâtilu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtilu'l-gaybiyye*, c. 1, s. 91.

2.5. *Rûhu'l-beyân*

“*Hikmet*”ten maksad, Kur’ân’ın öğütleridir. Verilmesi ise beyân edilmesi ve bilip kendisiyle amel etmeye muvaffak kılmaktır. Allah, hikmetin ne olduğunu güzelce açıklar, öğretir ve onunla amel etmeye muvaffak kılar. Sonsuz ilmi, geniş fazlı mucibince hikmeti kullarından dilediğine verir. Nitekim size de bu âyeti indirmekle menfaatimize olan nice ulvî hikmetler bildirmektedir. Bunu ganimet biliniz ve bu emirlerle amel etmeye koşunuz. Her kime ilim ve amel birlikte bahşedilirse o kimseye çok hayır verilmiş olur. Zira bu şekilde her iki dünyanın da hayrını elde etmiş demektir. Bildirilen hikmetlerden ancak nefsin temayüllerine boyun eğmeyen, şüphe ve vehimlerden uzak olan akıllar gereken öğüdü alabilirler.

Akıl sahiplerinden murâd, bildikleriyle amel eden hikmet ehli kimselerdir. Bu tarif, akıl sahibi dahi olsa her mükellefi içine almaz. Çünkü aklı hevâsına galip gelmeyen kimseler, bu hikmetlerden faydalanamazlar. O takdirde sanki akılsızlarmış gibi olur.

Denilmiştir ki kendisine Kur’ân ilmi verilen kimsenin, sırf dünyalıkları sebebiyle ehl-i dünyaya boyun eğmesi doğru değildir. Çünkü ona verilen şey büyük bir hayırdır. Dünya ise az bir metâdir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “*Kur’ân zenginliktir. O’ndan sonra hiçbir zenginlik yoktur.*” (Münâvî, IV, 534)⁵¹

Şeytan, zahirde fakr duygusuna çağırır, hakikatte ise fahşâyı emreden bir mâneviyât yoksuludur. “*Fahşâ*”, her türlü kötülüğü içine alan bir kelimedir. Şeytanın fakr duygusuna çağırması, fahşânın bütün mânalarını içine alır. Bu mânalar şunlardır: Cimrilik, hırs, Hak’tan ümid kesmek, Allah’ın insanlara rızık vereceği, infâk edenin malını artıracığı ve iyilikleri kat kat tezyîd edeceği gibi vaadlerinden şüphe etmek, Allah hakkında sû-i zanda bulunmak, O’na tevekkülü terk etmek, Hak sözü yalanlamak, Allah’ın fazlını ve keremini unutmak,

⁵¹ *Rûhu'l-beyân*’ın Arapça baskısında rivâyet (القرآن غنى لا غنى بعده) “Kur’ân zenginliktir. O’ndan sonra hiçbir zenginlik yoktur.” şeklinde geçmekte (Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1330), c. 1, s. 431, tercümede kaynak gösterilen Münâvî’nin *Fezûlî-kadîr* adlı eserinde ise (القرآن غنى لا فقر بعده ولا غنى دونه) “Kur’ân zenginliktir. O’ndan sonra hiçbir fakirlik ve ondan başka zenginlik yoktur.” şeklinde geçmektedir. Bkz. Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârifin Münâvî, *Fezûlî-kadîr şerhu'l-Câmi’i’s-sağîr*, Dâru'l-Ma’rîfe, Beyrut 1972, c. 4, s. 535, no. 6183.

nimetlerine nankörlük etmek, Hak'tan yüz çevirip halka yönelmek, Allah'tan istemeyi bırakıp kalbi başka şeylere bağlamak, şehvetlere tâbî olmak, dünyevî lezzetleri tercih etmek, iffet ve kanâati terk etmek ve her türlü kötülük ve belanın başı olan dünya sevgisine sarılmaktır. Kim şeytanın vesvesesine uyarsa bu âfetler başına gelir. Kim de vesveseye aldırış etmezse Allah ona yüksek dereceler verir ve pek çok ikrâmında bulunur. Çünkü Allah Vasî'dir, Alîm'dir.

Allah, şeytanın vesvesesinden kaçınana hikmet verir. Hikmet Hak vergisidir. Hak Teâlâ bunu, beşerî vasıflardan sıyrılmış ve ilâhî cemâl ve celâl sıfatlarının tecellisine mazhar olmuş peygamberlerin ve velî kulların kalbine verir. Böylece sırlar hakîkî mânalarıyla ortaya çıkar.

“*Hikmet*”, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının nurlarından bir nurdur. Allah bu nur ile kullarından dilediği kimsenin aklını kuvvetlendirir. Bu iş akıl ile ve aklî ve naklî ilimler yardımıyla idrak edilemez. Akıl ile kavranabilecek şeyler ehl-i din ile ehl-i küfür arasında müşterektir.

“*Mâkul*”, aklın aklî bir delil ile hakkında hüküm verdiği şeydir. Bu ise akıllı olan ve okumayı bilen kimseler için gayet kolaydır. Aklını ve himden ve hayâdan arındıran kimse, mâkulu delil ile gerçek mânada anlar. Aklını bu âfetlerden arındırmayan ise mâkulu, bilen birinin anlattıkları ile anlar. Hikmet ise bu kabilden değildir. Bunu ancak “*lûbb*” sahipleri anlar. Bunlar insânî aklın kabuklarıyla uğraşmayan, bilakis peygamberlere itibâ ederek onun özünü elde etmek için gayret gösteren kimselerdir. Peygamberler de onları, insânî aklın kabuklarının karanlıklarından Rabbânî mevhibelerin özündeki nura çıkarmışlardır. Böylece onlar: “*Allah'ın kendisi için nur yaratmadığı kimse için nur yoktur.*” (en-Nur 24/40) âyetinin mânasını anlamışlardır. Ey dünyaya aldanan kişi, Allah'ın affına güvenerek şeytan seni aldatmasın. Nitekim şâir demiştir ki:

Kazâ-i ilâhînin sana nereden geldiğine bak.

Hak Teâlâ'dan başkasına güvenmek körlüktür ancak.

Çektiğimiz hep nefsimizdeki kötü sıfatlardır.

Korkarım ki İblis'in insanlar hakkındaki zannı doğru çıkacak.

Rasûlüllah (sa) şöyle buyurmuştur: “*Allah'ın sağ eli zengindir, mal mülk doludur. Gece ve gündüz bulutların dağıttığı nafaka onu bitiremez. Yeri ve göğü yaratmasından beri Allah'ın infak ettiği ve rızık olarak verdiği*

şeyleri görmüyor muysun? İnfak edilen bunca şey bile onun yanında olanı bitiremedi.” (Buhârî, Tefsir (11), 2; Müslim, Zekât, 36)

Yine Rasûlüllah (sa), “*Allah’ın arşu su üzerindedir. Diğer elinde ise kabz, yâni yakalama sıfatı vardır. Bununla dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltır.*” buyurmuştur. Mü’min Allah’ın ahlâkı ile ahlaklanır. Fakîrlere karşı cömert davranır. Şeytanın verdiği fakirlik korkusu vesvesesini atar. Çünkü bütün rızıkların anahtarları Allah’ın elindedir. Tek verici de O’dur. O’ndan başka veren yoktur.⁵²

Bursevî’nin tefsiri incelendiğinde yorumların artık öncekilere kıyasen çok genişlediği, hem zâhir hem de bâtinî yönleriyle detaylı açıklama ve çıkarımların yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında eserdeki nasihat ağırlıklı vaaz üslûbu da bu metinden hemen anlaşılabilir. Hikmet, fahşâ, mâkul, lübb gibi âyetin muhtevası ile ilişkilendirilen kavramların tanımlanması ise özellikle ıstıhlara yabancı okuyucuların meseleyi anlamasına katkıda bulunmaktadır.

Arapça orijinal metinde âyetler kelime kelime veya birkaç kelime grubu halinde açıklanırken tercümede mânânın toplu olarak verildiği görülmektedir. Bunun yanında konuyu açıklayan hadislere ve şiirlere eserde sık sık yer verilmektedir. Bu bölümde de Farsça bir şiirin tercümesi bulunmaktadır. Metin aralarında şiirlerin geçmesi, okuyucunun meseleyi anlamasına katkı sağladığı gibi vaaz esnasında da cemaatin dikkatlerini toplamak açısından önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Bu bakımdan Bursevî’nin tefsirinin, tefsir dersleri ve sohbetlerinde önemli bir kaynak olma vasfını taşıdığı görülmektedir.

2.6. *el-Bahru’l-medîd*

Hikmet

Zühdün (dünyadan gönlü çekmenin) ve her şeyi ile Allah’a bağlanmanın sonucu, kulun kalbine ve diline hikmetin akmasıdır. Cenab-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiştir. Ancak (gerçek) akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.”

⁵² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, c. 2, s. 556-558.

Beyzâvî demiştir ki: “Hikmet, gerçek ilim ve sağlam ameldir. Şöyle de denmiştir: Hikmet, hazır ve isabetli cevaptır. Hikmetin diğer bir tarifi: Hikmet, iş bitiren isabetli söz veya fiildir.”

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: “Allah hikmeti, kullarından dilediğine verir.” Hikmet dinde derin bir ilim sahibi olmak ve işlerde basiretle hareket etmektir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Allah kime hayır vermeyi murat ederse onu dinde fakih (güzel anlayış ve derin ilim sahibi) yapar; kendisine doğruyu ilham eder.” (Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/107; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10445; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 9104. Hadisin ilk kısmı meşhur bir hadiste geçmektedir bkz. Buhârî, *İlim*, 10; Müslim *İmâret*, 175; Tirmizî, *İlim*, 4; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17)^{<?>}

Hikmet hakkında şu tarifler de yapılmıştır:

Hikmet, görüşte isabettir.

Hikmet Allah'ın kitabını anlamaktır.

Hikmet, Allah'tan anlamaktır (yani O'ndan gelen özel bir anlayışa sahip olmaktır.)

“Kime hikmet verilmişse ona büyük hayır verilmiştir.”; çünkü o, iki dünyanın hayrını elde etmiştir. Hiç şüphesiz kim Allah ve hükümlerin hakkında gerçek ilme ulaşır, amelini Allah'ın emrettiği şekilde sağlam ve güzel yaparsa onun kalbi safleşir, sırrı temizlenir, o zaman gerçek akıl sahibi olur. Bunun için âyetin sonunda, “Ancak gerçek akıl sahipleri düşünüp ibret alır.” buyruldu.

269. Âyetin Tasavvufî İşâretleri

Hikmet, ilâhî sıfatların nuruyla zatı müşahede etmektir. Hakiki marifet işte budur. Kim Allah'ı tanırsa O'ndan çekinir; bunun için Rasûlüllah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

“Hikmetin başı, Allah korkusudur.” (Hâkim et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/220; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 744; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5873.)^{<?>}

Denilmiştir ki hikmet, ilhamın gelmesiyle sırrın Allah'tan başka her şeyden sıyrılmasıdır.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, vesvese ile ilhamın arasını ayıran bir nurdur.

Bir diğer tarif: Hikmet, her halde Hak Teâlâ'yı müşahede etmektir.

İşin hakikati şudur: Hikmet, bir şeyi sağlam olarak başlatmak ve o en kâmil haline gelene kadar böylece devam etmektir. Bu, ilimde, amelde, halde ve marifette geçerli bir durumdur.

Kuşeyrî demiştir ki: “Hikmet, sende bâtılda çağırının hükmü değil, hakka çağırın duygunun hâkim olmasıdır.” Yani sende şeytanın engellemeleri değil, Hakk'ın hükmünün hâkim olmasıdır.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, doğru, sağlam iştir.

Bir diğer tarif şudur: Hikmet, sende beşeriyet katılığının galip olmamasıdır. Kimin, kendi nefsine hükmü geçmezse başkasına da hükmü geçmez.

Şöyle denilmiştir: Hikmet, Allah'ın emrine uymaktır; sefihlik ise Allah'ın emrine muhalefet etmektir.

Bir diğer tarif: “Hikmet, Hakk'ı müşahede etmektir; sefihlik ise Allah'tan başkasını müşahede etmektir.” Allâme Fâsî, *Hâşiye*'sinde böyle demiştir.

Şunu bil ki sûfiler ıstılahlarında, zatın sırlarına “kudret” derler; ilâhî sıfatların nurlarına da –ki bu, sıfatların eserlerinin ortaya çıkmasıdır– “hikmet” derler. Buna göre bütün varlık, hikmet ve kudretle ayakta tutulmaktadır. Kudret, varlıkları ortaya çıkarmaktadır; hikmet ise onu örtmektedir. Sûfiler, eşyanın ilâhî tecelli ile irtibatına ve sebepleriyle ona bağlı olmasına hikmet ismini veriyorlar; işin gerçekleşmesine ve ortaya konmasına da kudret diyorlar.

Kim hikmete takılıp kalarak kudreti müşahede etmekten perdelesenirse o kimse, Allah'tan perdelenmiş biridir. Kim kudreti müşahede eder, sebepler ve âdetlere takılıp kalmazsa o kimse, Allah tarafından sevilen bir ârif olur. Kâmil ârif, hem kudreti müşahede eder hem de hikmeti ikrar ve kabul eder; her birine hakkını verir. Hepsini ken-

di ölçüsünde tam olarak değerlendirir. Fakat bunlar zevk ve keşif ile olur, sadece ilim ve taklitle olmaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.<?>

İbn Acîbe'nin tefsirinde artık zâhirî ve bâtinî yönleri ile yorumların hacminin çok genişlediği ve nakillerin sayısının arttığı görülmektedir. Bunun yanında âyetlerin zâhirî açıklamaları ile işârî yorumlarının arasının ayrıldığı, her iki bölümde de detaylı yorumların yapıldığı, böylece okuyucunun hem zâhir hem de işârî yönlerini aynı metinde görmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan İbn Acîbe'nin tefsirinin önceki sûfilerin yorumlarını da kapsamı açısından zengin bir muhtevaya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim onun bu bağlamda zaman zaman alıntılar yaptığı sûfilerden birisi de Kuşeyrî'dir. Bu bölümde de Kuşeyrî'nin âyetle ilgili açıklamalarının tamamına aynen yer vermiştir. Bu durum bize bu tefsir ile *Letâîfü'l-işârât* çevirisini kıyaslama imkânı vermektedir. Kuşeyrî'den iktibas edilen söz konusu metin şöyledir:

الحكمة: يحكم عليكم خاطر الحق لا داعي النفس، وتحكم عليكم قواهر الحق لا زواجر الشيطان. ويقال الحكمة صواب الأمور. ويقال هي ألا تحكم عليك رعونات البشرية. ومن لا حكم له على نفسه لا حكم له على غيره. ويقال الحكمة موافقة أمر الله تعالى، والسفاهة مخالفة أمره. ويقال الحكمة شهود الحق والسفاهة شهود الغير.

Bahru'l-medîd tercümesinde bu metin şöyle çevrilmiştir:

“Hikmet, sende bâtıldâ çağıranın hükmü değil, hakka çağırın duygunun hâkim olmasıdır.” Yani sende şeytanın engellemeleri değil, Hakk'ın hükmünün hâkim olmasıdır. Şöyle de denilmiştir: “Hikmet, doğru, sağlam iştir.” Bir diğer tarif şudur: “Hikmet, sende beşeriyet katılığının galip olmamasıdır.” Kimin, kendi nefesine hükmü geçmezse başkasına da hükmü geçmez. Şöyle denilmiştir: “Hikmet, Allah'ın emrine uymaktır; sefihlik ise Allah'ın emrine muhalefet etmektir.” Bir diğer tarif: “Hikmet, Hakk'ı müşahede etmektir; sefihlik ise Allah'tan başkasını müşahede etmektir.”<?>

Letâîfü'l-işârât tercümesinde ise metin şöyle çevrilmiştir:

Hikmet, nefsin içgüdüğü değil, Hakk'a olan inancın insana hâkim olmasıdır. Bu durumda şeytanın koyduğu engeller değil, Allah'ın kahredici ilkeleri sizi yönetmiş olur. Bu konuda şu yorumlar da yapılmıştır: “Hikmet, işlerin doğru olanıdır.”, “Hikmet, beşerî zaafaların

kişiye hâkim olmamasıdır. Nitekim kendine hâkim olamayan başkasına da hâkim olamaz.”, “Hikmet, Allah’ın emrine uymak, sefâhet ise emrine muhalefet etmektir.” ve “Hikmet Hakk’ı, sefâhet ise gayrı görmektir.”<?>

Her iki tercüme karşılaştırıldığında mütercimlerin metni anladıkları şekilde bizlere yansıttıkları görülmektedir. Bunu daha ilk cümlede sezme mümkündür. Zira (خاطر الحق) ifadesinin çevirisinde “hakka çağırıcı duygu” ve “Hakk’a olan inanç” anlamlarının verildiği görülmektedir. Her iki çeviri de mütercimlerin tasavvufî kavramlara olan hâkimiyetlerini, meseleye bakış açılarını ve şahsî yorumlarını yansıtmaktadır.<?> Bundan dolayı tercüme metinler okunurken her zaman için orijinal metni tam olarak yansıtmayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Tasavvufî düşünceye olan yoğun ilginin ürünü diyebileceğimiz işârî tefsir çevirileri, tasavvuf kültürünü günümüz Türk insanına aktaran önemli kaynaklardır. Gerek söz konusu eserlerin müelliflerinin ilmî ve tasavvufî birikimleri, gerekse yapılan tercümelerin niteliği bu eserlerin günümüz tasavvuf araştırmacıları için önemini arttırmaktadır. Bu tefsirlerden İbn Atâ ve Kuşeyrî’nin eserleri, Kur’ân-ı Kerîm’in zâhir anlamından ziyâde işârî yorumları ihtiva etmelerine karşılık Nahcivânî, Bursevî ve İbn Acîbe’nin tefsirleri Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona hem zâhir hem de işârî yönü ile tefsir eden eserlerdir. Kur’ân’ın her iki mânasını da içermeleri, onları hemen her kesimden insanın Kur’ân’ı anlamak ve inceliklerini keşfetmek için başvurabileceği eserler haline getirmiştir. Öte yandan yalnızca işârî yorumlara yer veren eserler ise alanın uzmanları için önemli teviller ihtiva etse de âyetlerin zâhirî anlamları konusunda bilgisi olmayan kimseler için istifade imkânı çok sınırlı kaynaklardır. Zira ilk etapta anlaşılması zor işârî yorumların, Kur’ân’ın zâhirinden bağımsız okunması meseleyi daha karmaşık bir hale getirebilmektedir. Bu durum söz konusu eserleri, belirli ilmî seviyeye ulaşmış kimselerin müraacaat etmesi gereken kaynaklar haline getirmektedir. Yeterli tefsir

birikimine sahip olamayanların ise bu kaynakları diğer tefsirlerle birlikte okuması daha faydalı olacaktır.

Son yıllarda tercüme edilen eserlerden *İbn Atâ Tefsiri* ile *Letâifü'l-işârât*, doğrudan âyetlerin işârî mânalarına ulaşabilme imkânı sunan kısa ve özlü tefsirler olmaları bakımından önemli kaynaklardır. Bununla birlikte Kur'ân'ın tamamını değil, müelliflerin işârî mânalar çıkarttıkları âyetleri kapsamaları itibariyle hacimleri diğer tefsirlere nazaran daha sınırlıdır. Bu iki eser, Kur'ân'ın işârî mânalarına doğrudan ulaşmak isteyen okuyucuların ilk başvurabileceği kaynaklardır.

Geylânî Tefsiri ve *Nahcivânî Tefsiri* olarak yayınlanan tefsirler, her ne kadar her ikisinin de aynı eser olduğu anlaşılrsa da farklı kimseler tarafından yapılan tercümeleri ile iki ayrı tefsir olarak mütalaa edilebilecek nitelikleri haizdirler. Kur'ân'ın tamamını imkân nispetinde hem zâhir hem de işârî yönüyle tefsir eden bu kaynaklarda her bir sûreden çıkarılacak dersler ve çeşitli nasihatlere yer verilmektedir. Âyetlerin tefsirinin çok uzatılmadan yapılmış olması okuyucunun konunun derinlerine dalarak kaybolmasını önlemektedir. Öte yandan aynı metnin iki farklı çevirisi mahiyetindeki bu tercümeler, Arapça metnin de karşılaştırılarak okunması durumunda ana metnin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu iki eser de Kur'ân'ın zâhiri ile birlikte işârî yorumlarına özet bir metinde ulaşmak isteyen okuyucuların başvurabileceği kaynaklardır.

Rûhu'l-beyân ve *el-Bahrü'l-medîd* tefsirleri ise öncekilere nazaran daha hacimlice Kur'ân'ın tamamını zâhirî ve işârî yönleriyle yorumlayan eserlerdir. Önceki tefsirlerdeki bilgi ve yorumları da büyük oranda ihtivâ eden bu eserlerden içeriğinde çokça yer alan hikâye ve kıssalarıyla sahip olduğu vaaz üslûbu *Rûhu'l-beyân*'ı, tefsir derslerinin ve Kur'ân'a dayalı tasavvufî sohbetlerin vazgeçilmez kaynağı yapmıştır. Buna mukabil *el-Bahrü'l-medîd*'in ara başlıklarla okuyucunun istifadesini kolaylaştıran sistematik yapısı işârî tefsirler konusunda detaylı açıklama ve tevellere ulaşmak isteyen okuyucuların doğrudan başvurabileceği bir kaynak olmasını sağlamıştır.

Öte yandan tefsir çevirilerinin yayınlanmasında bazı problemlerden söz edilmesi gerekmektedir. Bunların başında yayınevlerince eserlerin isimlerinin hatalı bir imla ile yazılması gelmektedir. Eserle-

rin içerisinde doğru yazılmasına rağmen cilt ve dış kapaklarında bariz yanlışların olması, yayınevlerinin bu konuda daha titiz davranmalarını zorunlu kılmaktadır. Bunun yanında daha çok dikkat çekmesi için eserin orijinal ismi yerine *Geylânî Tefsiri* veya *İbn Acîbe Tefsiri* gibi isimlendirmelerin yapıldığı da görülmektedir. Ayrıca söz konusu eserlerin satış fiyatlarının yüksek olması ve çok ciltli eserlerde rakamın daha da katlanması eserlere erişimi güçleştirmektedir.

İşârî tefsir çevirilerinin, eserlerin orijinalini tam olarak yansıtmaya da ana metinleri anlamak konusunda rehberlik ettikleri muhakkaktır. Gerek Arapça bilgisinin yetersizliği gerekse işârî yorumların kapalılığı gibi hususlar okuyucunun Arapça bilgisi olsa dahi metni tam olarak anlayamamasına sebebiyet verebilmektedir. Bundan dolayı işârî tefsir çevirilerinin, asıl metni anlamada güçlük çeken okuyucular için faydalı çalışmalar olduğu söylenebilir. Bununla birlikte aynı metnin muhtelif mütercimler tarafından farklı farklı anlaşılıyor olması dolayısıyla söz konusu çevirilerin müellifin kastettiği mânâyı her zaman için yansıtmayabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Abdülkadir-i Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed, *Geylânî Tefsiri*, trc.: Dilâver Gürer, Ahmet Yılmaz, Tahir Uluç, Osman Nuri Küçük, Mustafa Çakmaklıoğlu, İbrahim Işıtan, Fadıl Geylani *v.d.*, haz. Dilâver Gürer, Geylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 2016.
- , *Tefsîrül-Ceylânî*, haz. Ahmed Ferid el-Mezîdî, 1-5, el-Mektebetü'l-Marûfiyye, Pakistan 2010.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Ay, Mahmut, *Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu – İbn Acîbe'nin el-Bahrü'l-Medîd Adlı Tefsiri –*, İnsan Yay., İstanbul 2011.
- Başkan, Ömer, “Halkı İrşad Çabasının Tefsire Yansıması Biçimi: Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ı ve Tefsir Yöntemine Dair Bir Değerlendirme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/3 (2008), s. 127-144.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *el-Câmiu li-şuabi'l-îmân*, haz. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.

- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, çev. Heyet, Erkam Yay., İstanbul 2014.
- , *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul 1330.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara, Pinhan, İstanbul 2011.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhah tâcü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye*, haz. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 1-6, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1979.
- Çift, Salih, “Tasavvufî Eserlerin Dayanılmaz Cazibesi: Tasavvuf Alanında Son Yıllarda Yapılan Çeviriler Nitelikleri Üzerine”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/18 (2007), s. 221-228.
- Demirli, Ekrem, “Kuşeyrî'den İbnü'l-Arabî'ye İşârî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşârî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur'an-ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013), s. 121-142.
- Denizer, Nurullah, “İşârî Tefsirde Zâhir - Bâtın İlişkisi (İsmail Hakkı Bursevî Örneği)”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2014.
- Derin, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'de Seyr u Sülük*, Erkam Yay., İstanbul 2013.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, 1-10, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Erkaya, Mahmud Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto, Ankara 2017.
- , “Tasavvuf Kavramlarının İstinbâtı Bağlamında İşâret İlmî”, *2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017)*, edit. Hayrullah Kahya, İBAD, İstanbul 2017, s. 317-327.
- Gördük, Yunus Emre, *Tarihsel ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir Mâhiyeti, Meşrûiyeti, Bâtınî Yorumdan Farkı*: İnsan Yay., İstanbul 2013.
- Görener, İbrahim, “İlmi Cazibe Yurdu Osmanlı'da Çok Yönlü Bir Müfessir: Nimetullah-i Nahcuvani”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, edit. Bilal Gökçır, Necdet Yılmaz, Necmeddin Gökçır, Ömer Kara, Muhammed Abay – Mustafa Karagöz, İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, Ankara 2011, s. 281-294.
- Gürer, Betül, *Gönül Gözüyle Kur'an, İbn Atâ Tefsiri*, H Yayınları, İstanbul 2018.

- Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî - Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2014.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah, *Nevâdiru'l-usûl fi ehâdisi'r-Resûl*, haz. Abdurrahman Umeyra, 1-4, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman, *Kitâbü'l-ayn*, haz. Abdülhamid Hindâvî, 1-4, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbn Acîbe, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hasenî eş-Şâzelî, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-mecîd*, haz. Ahmed Abdullah el-Kureşî, 1-4, Kahire 1999.
- , *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-mecîd*, 1-8, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- , *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-mecîd Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri* trc.: Dilaver Selvi, Semerkand, İstanbul 2011.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, haz. Muhammed Avvâme, 1-26, Dâru'l-Kible-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Cidde-Dımaşk 2006.
- İvgin, Hayrettin, "Türkiye/Akşehir'de Medfun Mutasavvıf Ni'metullah Nahçıvanî ve Türbesi", *Bilimsel Eksen-Sicientific Axis*, 19 (2016), s. 34-42.
- Kahraman, Abdullah, "Tasavvufî Tefsirlerin Ahkam Ayetlerine Yaklaşımı (İsmail Hakkı-i Bursevi Örneği)", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, edit. Bilal Gökkır, Necdet Yılmaz, Necmeddin Gökkır, Ömer Kara, Muhammed Abay – Mustafa Karagöz, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2011, s. 261-280.
- Kara, Mustafa, "İbn Acîbe", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, 294-295.
- Kılınçlı, Sami, "İşârî Te'vil ve Kuşeyrî'nin Cihad ve Kıtal Ayetlerini Yorumlama Yöntemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2017), s. 119-155.
- Kurt, Yaşar, "Ni'metullah b. Mahmûd", *DİA*, İstanbul, c. 23, s. 132-133.
- , "Ni'metullah Nahcivânî ve Tasavvufî Tefsiri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1995.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifü'l-işârât*, trc.: Mehmet Yalar, haz. Ersan Güngör, 1-6, İlk Harf Yay., İstanbul 2012.

- Musakhanov, Orkhan – Necdet Tosun, “Tefsîru’l-Ceylânî’nin Abdülkadir Geylânî’ye Nisbeti Meselesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 15/33 (2014), s. 1-16.
- Münâvî, Muhammed Abdürreâûf b. Tâcil’ârifin, *Fezû’l-kadir şerhu’l-Câmi’i’s-sağîr*, 1-6, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1972.
- Müttakî el-Hindî, Alâuddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han *Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, haz. Bekri Hayyânî – Saffet Sakka, 1-16, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1985.
- Nahcivânî, Ni’metullah b. Mahmûd, *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihu’l-gaybiyye*, 1-2, el-Matbaatu’l-Osmaniyye, İstanbul 1325.
- , *Nahcivânî Tefsiri (el-Fevâtihu’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihu’l-gaybiyye)*, çev. Ali İhsan Türcan, 1-5: Akşehir Belediyesi Kültür Yay., 2017.
- Namlı, Ali, “İsmâil Hakkı Bursevî”, *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 102-106.
- , “İsmâil Hakkı Bursevî’nin Rûhu’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân Adlı Tefsîri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9/18 (2011), s. 365-385.
- Öngören, Reşat, “İbn Atâ”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 336.
- Selvi, Dilaver, “Ahmed İbn Acibe el-Haseni’nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”, *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 10/3 (2010), s. 261-281.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn, *Hakâiku’t-tefsîr*, haz. Seyyid İmrân, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- , *Hakâiku’t-tefsîr*, Bayezid Kütüphanesi, Veliyyüddin, no. 148.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir, *el-Câmi’u’s-sağîr fî ehâdisi’l-beşîri’n-nezîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Süzer, Azize, “İsmail Hakkı Bursevî’nin Rûhu’l-Beyân Adlı Tefsirindeki Hadislerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi (Nisa Sûresi Örneği)”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Nahcivânî Tefsiri, çeviren: Ali İhsan Türcan, Ankara 2014”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/25 (2014), s. 207-211.
- Taberânî, Ebü’l-Kasım, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, haz. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî, 1-25, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts.

- Turan, Abdülbaki, “Baba Ni‘metullah Nahcivanî ve “el- Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye” İsimli Tefsiri (920/1514)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1985), s. 61-76.
- , “Kuşeyri ve “Letâifu'l-İşarât” İsimli Tefsiri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1991), s. 35-54.
- Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 234-239.
- , “İşârî Tefsîr”, *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 424-428.
- , “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 473-475.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, haz. Şu'ayb el-Arnaût, 1-25, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1982-1988.

